

HALK HİKÂYELERİNDEKİ AŞKIN ANTROPOLOJİK BETİMLEMESİ

Çiğdem Kara*

NASIL VE NEDEN AŞK?

Halk hikâyelerinde sevgi farklı biçimleriyle anlatılmaktadır. Kişilere (ana baba, kardeş, eş, sevgili, evlat vb.), hayvanlara (geyik vb.) ya da soyut değerlere (aşiret kimliği, dinsel kimlik, adalet vb.) yönelik sevdalardan sıkça söz edilmektedir. Bir kadınla erkeğin birbirine duyduğu aşk ise sevgi biçimlerinin en baskın olanıdır. Âşık tarzı halk hikâyelerinde aşk, sadece bir duyguya ya da kişiye güzellikleme olarak değil, aynı zamanda âşıkların, aşklarının peşinden koşarken tüm yapıları (beden, toplum, aile, din...) nasıl görmezden geldiğiyle birlikte anlatır. İşte bu çalışmanın konusunu halk hikâyelerindeki kadın ve erkek kahramanların birbirlerine duydukları aşk oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı da âşıkların anlattığı aşkı betimlemektir. Bu amaçla ağırlıklı olarak antropologlar tarafından etnografik veriler temel alınarak geliştirilmiş olan aşk üzerine kuram ve modellerden yararlanılmaktadır. Söz konusu modeller ve görüşlerin ileri sürdüğü aşk tipleri, romantik aşkın göstergeleri, sevgili seçmeyi belirleyen etmenler, kur yapma işaretleri, romantik aşkın birey üzerindeki etkileri, ilk görüşte aşk gibi konular aracılığıyla halk hikâyelerindeki aşkın sınırları çizilmektedir. Bunu yaparken de çeşitli halk hikâyelerinden ve onların varyantlarından örnekler verilmektedir.

*Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Etnografik Aşk – Kurgusal Aşk

Aşkı çözümlemede temel alınan antropolojik modeller gerçek yaşam deneyimlerinin, deney ve gözleme dayalı olarak derlenmesiyle elde edilmiş verilere dayalı olarak geliştirilmiştir. Ama burada kurgusal aşka uyarlanmaktadır. Bu uygulamanın gerekçeleri şöyle açıklanabilir: Öncelikle imgebilime* göre yazarlar sanatsal imgelerini bilinçaltı, toplum ve okur ilişki ağı içinde oluştururlar. Yani yazarın hayal gücü dış dünya ile etkileşim halinde olup sınırları bilinçaltına itilmiş de olsa öğrenilmiş, deneyim edilmiş verilerle çevrilidir. Postyapısalcılıktan** esinlenilirse, halk âşıklarının birer özne olarak bilindik nesne, tanımlanmış ötekiler ve kendi dışındaki anlamlardan etkilenecek halk hikâyelerini oluşturdukları söyleyebilir. Yani âşığın öznel ifadesi, özgün kurgusu olan bir halk hikâyesi, hem ait olduğu kültürün, hem de anlatı geleneğinin nesnel anlam, tepki, tanım ve bilgilerinin bir ürünüdür. Öyleyse hikâyelerindeki aşk, nesnel olarak tanımlı rol, statü, ilişki biçimleri, hukuksal bilgiler esas alınarak (bozarak, ters çevirerek ya da aynen uygulayarak) kurgulanmıştır. Ayrıca etnografik modellemeler gerçek aşkın sınırlarını çizdiğinden, halk hikâyelerindeki aşkın gerçekçi ve kurgusal yönlerinin belirlenmesi için de uygun bir araçtır. Bir başka gerekçe halk hikâyesinin, masal gibi / kadar fantastik bir tür olarak görülmemesidir (Boratav, 2002: 46-52). Halk hikâyelerinin konuları temalardan*** oluşsa da âşıkların gerçek yaşamlarından ya da tarihi olaylardan parçalar içermesi de bir başka gerekçedir****. Bir başka neden, halk hikâyelerinin anlatıldıkları toplum, tarihsel dönem ve etkileşim halindeki dinlere göre değişerek kültürel katmanlara sahip olmasıdır*****. Bukatmanlar, anlatıcı yadadınleyicilerini yaptıkları editörlükler***** veyüzey ayrıntılarındaki uyarlanmalar (ekotip), halk hikâyelerinin, kusursuz kurgu eserler olmadığı, anlatıcı toplulukla etkileşimleri de yansıttığının birer ifadesidir. Halk hikâyeleri gerçeği bire bir yansıtmazlar ama gerçeğe ait parçacıkları da içerirler. Boratav (2002: 26, 57-58), halk hikâyelerini, sadece “mevsuk bir tercüme-i halden” ibaret değil “eski tema ve motifler”den de oluştuğunu söyleyerek doğup yayıldıkları “muhtitlerin sosyal gelişimiyle çok yakından ilgili” olmaları dolayısıyla örneğin “aşk”ın mahiyetinin “sosyal gerçeklere dayandığını” ileri sürmektedir.

Çalışma iki başlık altında düzenlenmiştir. İlk kısım, bütün bir halk hikâyesi okunmuş, dinlememişler için hazırlanmıştır. Âşık Garip ve Bezirgân Kızı hikâyesi yapısal bir modelle çözümlenerek tüm çalışma boyunca parçalanmış biçimde sunulan hikâyeler hakkında bir fikir edinilmesi amaçlanmıştır. İkinci kısım, çalışmanın amacına ilişkin olup halk hikâyelerindeki aşk betimlenmektedir. Çalışmanın sonuç bölümü tamamlanmamış

* İmgenin oluşumu, tipleri, edebiyatta kullanımı hakkında bkz. Ulağlı, Serhat (2006) İmgebilim “Öteki”nin Bilimine Giriş, Ankara: Sinemis, s. 46-48, 60-62, 154-166; Atakay, Kemal (2004). “İmge”, *Kitap-lık – Dosya: İmge*, Sayı 74, s. 67-73; Friedman, Norman (2004). “İmge”, Çev. Kemal Atakay, *Kitap-lık – Dosya: İmge*, Sayı 74, s. 80-89.

** Bkz. Catherine Belsey (2013). *Postyapısalcılık*. Çev. Nursu Örgü, Ankara: Dost, s. 90-103.

*** Bu yazıda *tema* terimi, sözlü kompozisyon kuramının geliştirdiği çerçevede kullanılmaktadır.

**** Bu konuda oldukça geniş bir kaynakça bulunmakla birlikte, hikâyenin gerçek yaşamdan beslenmesi üzerine bkz. Boratav, 2002: 20, 24-6; Başgöz, 2012: 23; 1952: 334.

***** Halk hikâyeleri ve Tevrat’taki bazı ortak motifler için bkz. Spies, 1941: 24, 30-1; hikâyelerin oluşumunda eski Türk dinlerinin izleri için bkz. Günay, 1986: 9-22; halk hikâyeleri ile tarihi olay, yerel olay ve kişilerin örtüşmesi hakkında bkz. Aslan, 1975: 55; Boratav, 2002: 132-144.

***** Anlatımın dinleyici kitlesine göre değişebildiğinin örnekleme için bkz. Başgöz, 1986; sözlü anlatıların yayımlanmasındaki müdahalelerin, masal örneğindeki durumu için bkz. Çiğdem Kara (2008) “Halk Masallarını Yeniden Anlatmak”, *Folklor / Edebiyat*, C.14, S. 55, s. 206-207.

bir başka kısım olarak da görülebilir. Zira günümüz Türkiye'sine ait çeşitli istatistik ve araştırma sonuçları eşliğinde, halkın deneyimlediği aşk ile anlattığı aşk arasındaki ilişki, zamanın niteliği sürekli akıl tutularak, sorgulanmaya çalışılmaktadır.

ÖRNEK BİR HALK HİKÂYESİ: ÂŞIK GARİP İLE BEZİRGÂN KIZI

İlhan Başgöz'ün (2012: 24, 74-94) geliştirdiği yapısalcı modele göre çözümlenen hikâye, Âşık Garip ile *Bezîrgân Kızı*'dır. Hikâye, olasılıkla 16.yüzyıl sonlarında oluştu-
rulmaya başlanmış olup “Tebriзли Rüstemle Tiflis şehriden Şahsenem'in aşkları üzerine kurulmuştur” (Kaya ve Koz, 2000: 65, 69-91). Türk toplumlarının sözlü ve yazılı kültü-
ründe yaygın olarak bilinen bir halk hikâyesidir.

I. Başlangıç: Garip, annesi ve kardeşleriyle Mısır'da yaşamaktadır.

II. Ailenin parçalanması:

1. Ailede Buhran: Garip'in babası ölmüştür.

2. Dönüşüm: Yoksunluk içindeki üç erkek kardeş Allaha yakarır. Âşık Garip Al-
lahtan şairlik, saz ve bildiğini başka kimsenin bilmemesini ister. Bir Bezîrgân'a gösteri
yapar. Bezîrgân onu beğenir ve kızını ona verir. Garip kızını görmesi için annesini gönderir.
Bir süre sonra kendi buluşur. Kızla erkek birbirlerine hediyeler verirler.

III. Yeni bir aile kurma çabası:

1. Arayış:

a. Ayrılma: Kızın korumaları Garip'i bulunca onu öldürmek isterler. Durumdan
alınan Garip evini, yurdunu terk eder. Gitmeden önce bir saz bırakır; saz kırılırsa öldü-
ğüne delalet getirilmelidir; ayrıca 7 yıla kadar dönmezse nişanlı olan Bezîrgân Kızı bir
başkası ile evlenebilir.

b. Arama: Bu süre bitmek üzeredir. Bezîrgân Kızı, Garip'i bulması için bir
bezîrgândan yardım ister.

2. Engeller: Nişanlı kız bir padişahın oğlu ile sözlenmiştir.

3. Çözülüş: Adam Garip'i son gün bulur. Hızır'ın yardımı ile son gün, tam da ni-
şanlısının kına gecesine yetişir. Orada saz çalar. Önce kız kardeşi, ardından da nişanlısı
onu tanır.

IV. Yeni Bir Ailenin Kurulması:

1. Birleşme: Hikâye sonunda Garip ile Bezîrgân Kızı evlenir. Bezîrgân Kızı'nın
bir süre nişanlı kaldığı padişahın oğlu ise Garip'in kız kardeşi ile evlenir.

AŞKI BETİMLEMEK

Halk hikâyelerindeki aşkı, âşıklar ve eylemlerini betimlemek üzere ağırlıklı olarak antropologlar tarafından geliştirilmiş kuramlar, altı alt başlıkta, halk hikâyelerinden ör-
nekler eşliğinde incelenmektedir. Hikâyelerden alıntı yapılırken elden geldiğince farklı
metinlere ve varyantlarına yer vermeye, tekrardan kaçınmaya çalışılmıştır. Aşağıda ön-
celikle romantik göstergelerinin varlığı sorgulanmakta, ardından aşkın sevgiliye ifade
edilme yolu belirlenmekte, daha sonra kaç kişiye aşk duyulabileceği tartışılmakta, sev-
gili seçmeyi etkileyen etmenler sıralanmakta, âşık olmanın belirtileri ortaya konmakta
ve son olarak da kur yapma işaretleri açıklanmaktadır.

Romantik Aşkın Göstergeleri

Literatürün ortak sapması romantik aşkın Batı'nın ya da kapitalizmin icadı olmayışıdır. Bu konuda kanıtları özellikle etnografik çalışmalar sunmaktadır. Örneğin, Jankowiak ve Fischer (1992), inceledikleri 166 toplumun 147 tanesinde romantik aşkın varlığını saptamıştır.

Psikolog Paul Rosenblatt, kültürlerarası çocuk yetiştirme ve romantik aşk ilişkisini sınarken romantik aşkın varlığını belirlemek üzere 11 maddelik bir ölçek geliştirmiştir: *Potansiyel eşin idealleştirilmesi; Etnografin "romantik aşk önemlidir" ifadesi; Ayarlanmış evliliğin olmaması; Eşe sadakat ve güvenin genel ve iradeye dayalı olduğunun kanıtları; Ayarlanmış evliliğin olduğu toplumlarda kaçarak evlenmenin yüksek etkisi; Çiftin birlikte zaman geçirmesi ve birbirlerine "zorunlu olmayan" hediyeler vermesi; Alın yazısı ya da "ruh eşi"ne inanma; Karşılıksız aşk yüzünden intiharın kanıtları; İnsanların evlenerek mutluluk ve tatmin kazandığının açık delili; Eşlerden birinin ölmesi halinde, mecburi olmayan yas; "Güçlü bağlanma"yı yansıtan kıskançlık* (Rosenblatt 1966'dan akt. De Munck ve Korotayev 1999). Rosenblatt'ın çoğu göstergesinde, ilişkide eşit güce sahip taraflar ve bireysel tercih esasının olduğu görülmektedir. Yani, oldukça modern bir aşk tanımı esas alınmıştır.

Her ne kadar Rosenblatt'an esinlenseler de daha geleneksel bir aşk tanımından, ya da böylesi bir tanıma sahip toplumlardan hareket eden Jankowiak ve Fischer (1992: 152) ise romantik aşkın varlığını şu göstergelerle saptamışlardır: *Karşılıklı kaçma eğilimi; Bireysel keder ve özlemin betimlemelerdeki varlığı; Etnografin romantik aşkın varlığını iddia etmesi; Yerlilerin romantik aşkın varlığını kabul etmesi; Romantik aşkın gelişmesini sağlayan, onu vurgulayıp teşvik eden folklor ya da diğer özel eylemler (aşk büyüsü, aşk şarkıları vb.)*. Romantik aşkın göstergeleri arasında sayılan intihar, oldukça nadir saptanabilen bir olay olduğu için "üstün / aşırı mutluluk" ve/veya "aşkım partnerimi daha güçlü ve mutlu yapar" ifadelerinin derlenmesi tavsiye edilmektedir (de Munck vd. 2011: 10-11).

Halk hikâyelerinin iç dünyasında romantik aşkın varlığı saptanmak için yukarıda sıralanmış göstergelerden farklı bir şey kullanılmasına gerek bulunmaktadır. Görüleceği üzere romantik aşk, halk hikâyelerin de neredeyse kusursuz bir biçimde betimlenmektedir:

Bireysel keder ve özlem: Halk hikâyelerindeki karakterlerin aşka düştüklerinde, nostalji* hastalığına yakalanmışları gibi belirtiler gösterirler: Bayılırlar, toplumsal çevrelerinden el ayak çekerler, günlük rutinlerini gerçekleştirmezler, fiziksel olarak hasta sanılırlar, bir dertleri varmış gibi görünürler. Zaten bu nedenle ana babaları âşık evlatlarının başına ne geldiğini anlamak üzere doktorlar çağırırlar. Örneğin, Kerem aşkını yaşlı bir kadına itiraf edinceye dek babası tarafından hasta sanılmıştır (Öztürk, 2006: 7-9). Şah İsmail de Gülizar'ı gördükten sonra aşkından hasta düşer. Kız istedikten sonra da hazırlıklar için istenilen kırk gün boyunca da uyur (Tanrımkulu, [t.y.]: 11-13, 16).

Olağanüstü müdahale: Cinselliğin evlilikle sınırlı olduğu ve adet dönemindeki kadınlarla ilgili tabuların bulunduğu "cinsel toplumsallaşma kaygısının yüksek olduğu" toplumlarda, aşk büyüsü de görülmektedir (Shirley ve Romney, 1962; Bock, 1967).

Toplumlardaki aşk odaklı olağanüstü müdahale ya da sihrin varlığını iki açıdan önem-

* Bireysel yaratıcılığı perçinleyen nostalji ile aşk hasreti arasındaki ilişki üzerine düşünmek üzere bkz. Svetlana Boym (2009). *Nostaljinin Geleceği*. (çev.) Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis Yayınları, s. 20.

semekteyim. İlki, eş ya da sevgili seçiminde bireysel tercihin aile tercihinin önüne geçmesini ifade etmesi, diğeri ise bu çaba ve aracının oldukça gizli olmasıdır. Cinsel toplumsallaşma kaygısının yüksek olduğu toplumlar arasında olduğumuz ileri sürülebilir. Zira cinsellik (çoğunlukla kadınlar açısından) evlilikle sınırlıyken, hikâyelerde olmasa bile gerçek hayatta adet dönemindeki kadınların yemekleri bozması, dini ibadetlere katılma yasağı gibi inanmayla uygulamalar* bulunmakta ve aşk büyüsü de uygulanmaktadır.**

Halk hikâyeleri de gerçek yaşamla paralel bir biçimde, “kadın ve erkeğin ayarlanmış evliliklerin sınırlılığı içinde karşı cinsiyetle fiziksel ve duygusal bağlantı kurması” ana kuralı üzerine kurulu olup romantik aşkın göstergesi olarak yorumlanabilecek olağanüstü müdahaleleri de içermektedir. Ama sihir,** aşkın oluşması için değil de, daha çok dağılması için kullanılmaktadır. Örneğin cadının yaptığı sihir yüzünden Mahbub, gerdek odasında iki gün boyunca yolunu beklediği Mahmut’u terk eder, hatta sonra onu öldürüresiye döver (Aslan, 1990: 111-2). Mabub’u uçan küpüyle takip eden de, Mahmut’un gerdeğe değil de ava gitmesine yol açan geyik de biçim değiştirmiş bu cadıdır (Sakaoğlu vd., 1997: 264). Güçlülükle birbirine kavuşan Kerem ile Aslı da kızın babasının hazırladığı sihirli fistan, ilik ve düğmeler yüzünden gerdeğe giremeyip can verirler (Öztürk, 2006: 151, 289-295).

Kerametler, hikâyelerde büyü ile ikame edebilecek birer olağanüstü müdahale yolu olarak yorumlanabilir. Bir velinin kerameti sonucunda, genellikle bir elmanın yarısından doğan sevgililere, beşik kertmesi sözleşmesiyle yeniden bir bütün olma şansı verilir****.

Karşılıklı kaçma: Kaçarak evlenme, aileler tarafından yapılan ayarlanmış / görücü usulü evlilikler dışında çiftlerin kendi seçtiklerine ulaşmanın bir yolu olduğu için romantizmin göstergelerinden bir olarak kabul edilir. Halk hikâyelerinde çiftlerimiz belki de kaçmasınlar diye, örneğin, Kerem’in Aslı’sı (Öztürk, 2006: 11-2), Şah İsmail’in Gülizar’ı (Tanrıninkulu, [t.y.]: 14-5) aileleri tarafından kaçırılırlar.

Gül-Eser ise amcasının oğlu Şah’tan korktuğu için sevgilisi Mehmet Bey ile birlikte vasisi de olan dayısına, öldürülmeyi göze alarak ama evlendirilme olasılığını da hesaplayarak kaçır (Boratav, 2002: 208). Benzer şekilde birbirlerine âşık olan Salman Bey ile Gavhar Hanım da, Gavhar’ın başka biriyle gerçekleşecek düğünü yüzünden kaçarlardı (Aslan, 1975: 369).

Toplumsal uygulamalar dikkatle incelendiğinde kaçmanın, her zaman romantik ilişkinin göstergesi olmadığı, düşmanlık, ayarlanmış evlilikteki ekonomik yükümlülükten kaçma gibi gerekçelerle de olabildiği görülmektedir. Bu nedenle kaçma değil kaçırılma hali (kadının rızasının olmayışı) daha çok vurgulanmaktadır****. Böylesi kaçma ve kaçırılmalar Köroğlu’nda geçmektedir. Örneğin Köroğlu Dağıstanlı bir kızla evlenmişse de Karaman beyinin kızı Tellî Hanım’ı bahçede görüp âşık olmuştur. Kızı kaçırılmayı düşünmüşse de

* Pek çok din ve toplulukta olan bu tabuların ilahi dinlerdeki örnekleri için bkz. Gürbüz Erginer (2003). “Kan ve Tabu”, *Cogito – Kan Damardan*, S. 37, s. 181-191; Jelto Drenth (2007). *Dünyanın Kökeni: Vajina*. Çev. M. Bayatlı, İstanbul: Agora Kitaplığı, s. 303-314.

** Aşk ve cinsel büyülerin ilginç bir derlemesi için bkz. İsmet Zeki Eyüboğlu (1975) *Cinsel Büyüler*. İstanbul: Seçme Kitaplar Yayınevi.

*** Sihir motifleri için bkz. Alptekin, 2013: 302-4.

**** Elma ile hamile kalma (T511.1), beşik kertmesi (T61.5.3) motifleri için bkz. Alptekin, 2013: 349, 350.

***** Evlenmek üzere karşılıklı kaçma ve adam kaçırma terimleri ayırımına yapılan vurgu ile kaçarak evlenmelerin çeşitli gerekçeleri için bkz. Stirling, 1966: 193-4; Altuntek, 1993: 76-7.

askerlerden korkar ve sadece kızın resmini alıp gider. Koroğlu'nun halini gören ve kendi de kaçırılmış biri olan Ayvaz, kızı kaçırmayı teklif eder ama hem kızın arzusu olmadığından hem de Karaman beyinin ordusunun çokluğundan Koroğlu bu teklifi reddeder (Boratav, 1984: 42-3).

Ancak bazı kadınların kaçırılmaya gönüllü olduğu da anlaşılmaktadır. Örneğin Hint padişahının oğlu Hasan, kendisine âşık olan Çin padişahının kızının gizlice kaçma teklifini önce reddetse de sonra kızın babasına bildirerek gerçekleştirir. Kaçarken de Çin padişahının oğulları ve ordusuyla savaşır, tabii ki Koroğlu'nun da desteğiyle (Boratav, 1984: 40).

Aşk için ölmek: Ayarlanmış evliliğin olduğu toplumlarda romantik ilişki eğilimi azdır. Modern dünyanın esnek, eşitlikçi ve parçalanmış kültürlerindeki farklı olan bu aşk, toplumsal çevrenin gerçekliğinden, katı toplumsal tabakalaşmadan farklı bir şeyler önerir. Bu yüzden böylesi toplumlardaki romantik aşkın gerçekçi olmayan ve tehlikeli sonuçları olabilir. (Lindholm, 2006)

Belki de bu yüzden halk hikâyelerinde ölüm de aşk kadar sık kullanılan bir kelimedir. Kız aileleri, kızlarını seven delikanlıyı öldürülmekle tehdit eder ya da bu durum âşık tarafından ima edilir (Ercişli Emrah), erkeğin aile üyeleri öldürülür (Tahir) ve bazen de kahraman hikâye sonunda gerçekten de ölür ya da öldürülür. Örneğin, Tahir ile Zühre ve Kerem ile Aslı doğrudan ya da dolaylı olarak öldürüldükleri için genellikle kavuşamayan çiftler olarak anlatılırlar.*

Kerem'in kendisini sevmeyen Aslı için ömrünü yollarda heba etmesi ve 32 dişini aynı anda çektirmesi bir çeşit intihar sayılabilirse de (Öztürk, 2006: 117), halk hikâyelerinde aşk intiharı karşılıksızlıktan değil, kavuşamamaktadır. Âşıkların badeli sevgilisi kızlar, ailelerinin önerdikleri adamlarla evlenmektense ölmeyi tercih ettikleri için hançer ya da zehir hazırlarlar. Örneğin sadece Selvihan değil, refakatçisi Nazlı da bir bardak zehir hazırlar ki Şah Abbas ile evlenmek durumunda kalırsa, içerek yaşamına son vermek için... "Çünkü Selvi Hak aşığıydı; onun maşukasından başka, âşığından başka hiç kimseyle evlenme hakkı, evlenme yetkisi yoktu" (Yılmaz, 2011: 383). Gül de Ali Şir ile evlenemeyeceğini anladığında kendisini kırk gün içerisinde öldürecek bir iksir içtikten sonra sultan ile evlenir ama gerdek için de kırk gün izin istediğinden, onunla birlikte olmadan can verir (Boratav, 2002: 170).

Romantik aşk konulu yazın: Halk hikâyelerinde sıkça Kerem ile Aslı'ya gönderme yapılır. Örneğin, Tahir ile Zühre'nin birbirlerine aşk duymalarının nedeni Kerem ile Aslı hikâyesinin okunmasıdır (Kaya, 1995: 13).

Zorunlu olmayan hediyeler: Hikâyenin ilerleyen kısımlarında kahramanın işareti** olarak işlev gören böylesi hediyeler, halk hikâyelerinde gömlek, yağlık, yüzük, tas olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevgililer kendilerini hatırlaması için birbirlerine böylesi hediyeleri takdim ederler.

Zorunlu olmayan yas: Perizat bu duygu halinin güzel bir örneğidir. Hiç tanışmadığı, sadece rüyalarında görüştüğü sevgilisi Sümmani öldükten sonra dünya zenginlik ve

* Anlatıcının tepkilerine bağlı olarak ya da anlatıcının kendi tercihiyle hikâyelerde, özellikle sonlarında değişiklikler yapılabilmektedir. Bu konuda örnekler için bkz. Boratav, 2002: 86-9, 127-9.

** Propp'un formülündeki I simgesi ile ifade edilen kahramana verilen özel işaret (Propp, 2008: 53, 144); (H80) işaretle tanıma motifi (Alptekin, 2013: 314-5).

güzelliklerinden vazgeçen Perizat, ömrü boyunca sürecek bir yasa girer (Türkmen vd., 2008: 238).

“Güçlü bağlanma”yı yansıtan kıskançlık: Zina, farklı betimlemelerle de olsa birçok ülkede boşanmanın ilk nedeni olarak gösterilmekteyse de (Fisher, 1995: 77, 91), çokkarılı, karşılaştıkları hemen her güzel kıza türküler söyleyen âşıkların liderlik ettiği halk hikâyelerinde zina, kuma, flörtleşme yüzünden yaşanmış kıskançlık yok denecek kadar azdır. Öyle ki hikâyeler, böyle bir gerekçenin evlenme istatistiklerinde yerinin ne olduğunu merak ettirmektedir*. Örneğin, Ercişli Emrah Selvihan'ı ararken, rüyasında Emrah için bade içmiş olan Selatün Peri ile karşılaşır. Kadın kendini Emrah'a sunar. Emrah da onunla evlenmeyi kabul eder. Hatta kadınlar kendi aralarında hiçbir kıskançlık işareti olmadan bu konu üzerinde anlaşmışlardır bile (Yılmaz, 2011: 390-3). Yaralı Mahmut'un asıl sevgilisi Elif olsa da, iki kadına daha evlenme sözü verir: “Yaralı Mahmudu kat'ıyyen birbirlerinden kıskanmıyorlardı. Delikanlı üç sevgilisini de serbest serbest öpüyor, sıkıyor, seviyordu” (Korgunal, 1971: 42).

Kıskançlığın nadir örneklerinden biri Efgan'ın başına gelir. Âşık Efgan'a âşık olan Bezgirgan kızı, aşkına karşılık bulamayınca onun hakkında iftira atar ve Efgan hayati tehlikeyle yüzleşmek zorunda kalır (Oğuz, 2008).

Hikâyelerdeki kıskançlığın, neredeyse olmayışı belki şu iki gerekçeyle açıklanabilir: Öncelikle erkek kahraman, çokeşliliği sayesinde cazibesini artırmakta ve bunun aracılığıyla da erkek dinleyicilerinde olasılıkla hayal güçleri çoşturulmaktadır. Böylesi bir haz hissi de sürekli konuşarak dünyayı erkeğe dar eden, kavga eden kadın karakterle mümkün olamazdı. Diğer gerekçe de erkeğin rakibi olarak sunulan diğer erkek karakterin, genellikle kızın ailesinin uygun gördüğü eş adayı olmasıdır. Belki de, kahraman erkeğin, ailenin tercih ettiği diğer erkeği kıskanması, aile ve toplumsal kuralı hiçe saymanın daha güçlü bir ifadesi olacağından, iki karakter arasındaki ilişki kıskançlık yüzünden değil, yapılmış sözleşmeler ve cana kast ile doğrudan ilişkili bir mücadele içinde anlatılmaktadır.

Ayarlanmış evliliğe karşı aşk evliliği: Özellikle Hindistan merkeze alınarak Doğu'daki ayarlanmış / görücü usulü evlilikler ile Batı'daki aşk evliliği üzerine yapılan karşılaştırmalar bazen abartılı olabilmekte, ayrıca eş seçiminde aşkın ilk planda tutulmasının İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri için bile görece yeni bir gelenek olduğu göz ardı edilebilmektedir (Khandelwal, 2009: 586-587). Gerçekten de Batı'da romantik aşktan 18.yy'dan itibaren söz edildiği görülür. Zira modern öncesi Avrupa'da yoksullar, tarımsal faaliyetleri düzenlemek için ayarlanmış evlilikleri tercih ediyordu (Giddens, 2010: 41, 47-48). 20.yy'ın ortasında bile Fransa'nın kırsal kesimlerinde, miras ve ilk doğum hakkının belirleyiciliği altında, evlilikler öylesine katı biçimde gelir, denklik vb. açısından ayarlanıyordu ki bazı gençler hiçbir zaman evlenemeyeceklerini biliyor ve buna göre beklentilerini belirliyorlardı (Bourdieu, 2009). Ama bu katı evlilik tipinin görüldüğü toplumlarda kaçma, kaçırılma, boşanma, çok eşlilik, zina gibi kurumlaşmış sistemlerin varlığı da inkâr edilemez.**

* Aldatma, 2006 yılında ilk boşanma nedeni olarak saptanmıştır. 2011'de ise sorunsuz ve ilgisiz davranma, içki ve kumar ile dayak, kötü muamelenin ardından, dördüncü gerekçe olarak belirlenmiştir. Aldatılma ise 2011 istatistiklerinde boşanma gerekçesi olarak geçmemektedir (Çavlin, 2014: 204).

** Ayarlanmış evlilik konusunda ilk akla gelen Hindistan'dan bu yönde bir örnek için bkz. Beals, 2004: 62-6.

Yeni Gine halklarından Umedaların henüz bebekken kızlarının eş adaylarını belirlemesi (beşik kertmesi) ile Bangladeş gibi kıta altı ülkelerdeki ayarlanmış evlilik arasında bir fark yoktur (Gell 2011). İran'daki konar göçe çoban bir halk olan Beluciler de bu gruba dâhil edilebilir (Lindholm 2006). Bu halkların özelliği, erkek ya da kadın adayını eşini bireysel olarak değil, aile ya da toplum tarafından belirlenmiş kurallar çerçevesinde seçmesidir. Doğumdan kısa bir süre sonra ya da evlenme çağında (ergenlik) kendilerine sunulan eşle evlenme, toplumsal bir yükümlülük olarak ifade edilmektedir. Yani aşk, eşe duyulan bir duygu değildir. Belki Hintliler gibi sonradan eşe karşı duyulabilir (Gell 2011). Ama "aşk evliliği" gibi bir evlenme gerekçesinden söz edilemez.

Öyleyse her evliliğin temelinde romantik aşk yer almamaktadır. Evliliğin temelinde romantik aşkın yerini belirlemek üzere 75 toplumu kapsayan bir çalışmada üç önemli saptamada bulunulmuştur (de Munck ve Korotayev, 1999): 1) Evlilik öncesi ilişki ve zina, sadece *erkek için yasak değilse*, evliliğin temelinde romantik aşkın önem oranı düşüktür. 2) Evlilik öncesi cinsel ilişki ve zina, *her iki cinsiyet için de yasaksa* romantik aşk her iki cinsiyet için de önemlidir. 3) *Her iki cinsiyete de evlilik öncesi ilişki ve zina izni veriliyorsa*, evliliğin temelinde romantik aşkın çok yüksek oranı vardır.

Halk hikâyeleri açısından bu anlama gelir? Halk hikâyelerinde üçüncü saptamanın yeri yoktur. İkinci saptama oldukça güçlü bir çeldirici olsa da hikâyelerde kadın ve erkek için benzer yasakların uygulandığı görülmez. Örneğin, hiç bir erkek kahraman, zorla ailesi tarafından kaçırılmamakta ve kendilerinin uygun gördüğü bir kızla zorla nikâhı kılınmamaktadır. Erkek isterse kaçabilmekte, reddetmektedir. Elinde bir şişe zehirle oturup gerdek gecesini beklememektedir. Ayrıca, hikâyeler iki kahramanın adıyla birlikte anılsa da kahramanın işlevlerini sadece erkek gerçekleştirir. Baş kadın karakterler, arınan kişi / prensesin eylem alanı içindedirler. * Dolayısıyla halk hikâyeleri açısından ilk saptama daha uygun gibi görünmektedir. Hikâyelerde, ağırlıklı olarak erkek âşıklar** güzel kızlar için türkülerini söylemekte, ev ve ülkelerini terk edebilmekte, birçok güzelle tanışabilmekte, bir kadına âşıkken bir başkasıyla evlenebilmekte, canı isterse kız kaçırabilmektedirler. Yani en azından erkeklere tanınan sözel de olsa bir cinsel ilişki ya da zina hakkından söz edilebilir.

Öyleyse halk hikâyelerinde evliliğin temelinde aşkın bir öneminin olmadığı kolaylıkla söylenebilir. Zira halk hikâyelerinde geleneksel iki evlilik biçiminden sıkça söz edilir: Beşik kertmesi ve amca kızıyla evlilik. Türklere asıl olanın dış evlilik olduğu ve amca çocuklarının evlenme geleneğinin Araplardan Türklere geçtiği yönünde genel bir kabulüyle birlikte, bu evlilik tipinin, tercihli de olsa, uygulandığı toplumların örgütlenmesinde bir sosyal güvence işlevine sahip olduğu da saptanmıştır. Ama tercihli de olsa, soy içi yapılan evlilikler, çok yönlü bir sosyal güvence işlevine sahiptir***.

* Bir sözlü kültür anlatısındaki karakter sayısı, bunların eylem alanları ve işlevleri hakkında bkz. Proop, 2008: 80-1.

** Alptekin ve Sakaoğlu'nun şiir antolojisinde ilk kadın halk ozanı adı 20. yüzyılda anılırsa da antolojideki kadın ozanlarının hiçbirinin hikâye anlatma becerilerine ilişkin bir bilgi geçmemektedir (2008: 216-7, 266, 330, 392-3). Artun (2011), 19.yy başında yaşamış kadın âşık Güferi'nin biyografisinin hikâyeleştigiinden söz ederse de bunu tasnif edenin kim olduğu, Güferi'nin hikâyesi olup olmadığı bilinmemektedir. Başgöz (2012: 154), 20 yüzyılda Doğu Anadolu'da yaşamış bir kadın aşkın sesinin güzelliği, şiir yazma yeteneği ve âşık olduğu için eşinden gördüğü eziyetten söz ederken, "görünüşe bakılırsa Türkiye'de hikâye anlatan kadın âşıklar yoktur" görüşünü de ileri sürer.

*** Bu konudaki tartışmalar, konuyla ilgili yapılmış araştırmaların bir listesi ve olay örneği için bkz. İnan, 1987; Al-

Beşik kertmesinde bebekler belirli birine, daha önemlisi bir aileye, gelecekteki eş olarak takdim edilir. Bu güçlü bir ittifaklık aracıdır; aileler, boylar, gelecekte evlenecek olan kuşaklar sayesinde birleşir (Lévi-Strauss 1994: 321). Bu evlilik biçimi, aynı tarih aralığı içinde doğanların toplumsal düzen açısından evlenmesini amaçlar. Bu durum, en- sest tabunun varlığını açıklamaya çalışan toplumsallaşma (hane içi ve dışı roller ayrımı) ve aile (aile birliğinin korunması) kuramlarının* ileri sürdüğü gibi eş kıtlığı çekilmemesi için, olasılıkla geliştirilmiş bir yoldur.

Örneğin, Karacaoğlan'da köy meclisi, beşik kertmesinin gerekçesini açıkça söyler; “ikisi de bir günde, bir saatte meydana gelen kızla oğlanı birbirine vermeli, nişanlamalı” (Kemal, 2002: 268).** Senem de, Âşık Garip'e âşık olmadan ve daha önemlisi babası onu kızına layık görmeden çok önce, amcasının oğlu Şah Veled ile beşik kertmelidir. Ama bu durum bir sorun olarak ortaya çıkınca babası “Veled'e biz verdik ama Garip'e Allah vermiş” diyerek badelenmiş âşıkların işine karışmayacağı söyler (Başgöz, 2012: 460, 465-6).

İleride, istatistik olarak gösterileceği gibi kültürümüzde ayarlanmış evlilik bas- kın olup evliliğin temelinde öncelikli bir gerekçe olarak aşk bulunmamaktadır. Halk hikâyeleri de bu gerçeklerle uyumlu bir kurgusal kültürel bağlam aktarmaktadır. Belki de tam da bu nedenle küçük bir kandırmaca yapılmaktadır: Zaten evlenmeleri sözleştilmiş olan gençler birbirlerine âşık olunca sözleşmeleri aileleri tarafından bozulur. Gençler hem aileler tarafından verilmiş sözlere uygun olarak hem de âşık olarak evlenmek için hikâye boyunca çeşitli maceralara atılırlar. Yani halk hikâyelerinde aşk uğruna toplumsal düzen, yapı yıkılmadığı gibi, ailelerin tutumuyla da evlilik için aşkın gereksiz olduğu bilgisi vurgulanmaktadır. Sonuçta gençler, ailelerinin isteklerini biraz dolaylı da olsa kabul etmektedirler.

Alın yazısı ya da “ruh eşi”ne inanma: Halk hikâyelerinde ilk görüşte aşk, bazen kronolojik bazen de eskinin hatırlatılması, duyurulması yoluyla ifade edilen bir tema ha- lindedir: Âşıklar birbirinin imgesini görür, ardından birbirleriyle karşılaşılır. Bu imge, sözel ya da görüntüsel olabilmektedir. Görüntüsel imge resim ya da rüyada suretini gör- me biçimindedir: Örneğin Mirza / Kerem, Kara Sultan / Aslı'yı önce rüyasında görür, daha sonra da bahçede gergef işlerken (Öztürk, 2006: 5-6). Ercişli Emrah ise, rüyasın- da âşıklık badesini içerken Selvihan'ın aşkı için de bade içer ve pir ona kızın resmini gösterir (Yılmaz, 2011: 360). Âşık Efgan'a, yolda rastladığı bir derviş, bergüzar olarak gelecekteki eşinin resmini gösterirken, kız da rüyasında Âşık Efgan'ı görerek âşık olur (Oğuz, 2008).

Sözel imge ise ad anılması, beddua*** ve dua şeklindedir. Örneğin Öksüz Vezire, ve- liler onun için “açılan gonca”nın Hindistan'da olduğunu söylerler (Başgöz, 1986: 91).

tuntek, 2001: 19-22; Altuntek, 1993: 82-83

* Kuramlar için bkz. Aberle vd., 1979: 113.

** Yaşlıları olan amca oğulları ya da yakın akrabaları dışındakilerle evliliğin yasak olduğu köylerdeki genç kızların, soylarındaki kızlarla erkekler arasındaki sayısal ve kültürel fark yüzünden evlenememeleri konusunda farklı etnog- rafik bilgiler için bkz. Lila Abu-Lughod (2004). *Kadınların Dünyası, Bedevi Öyküleri*. Çev. S. Ertüzün, İstanbul: Epsilon., s. 210-4; Elizabeth Warnock Fernea (2004). *Şeyhin Konukları*. Çev. Gülgün Fındıklı, İstanbul: Epsilon, s. 180-183.

*** Beddua (M400) ile âşık olma motifi için bkz. Alptekin, 2013: 327.

Beyböredek de yaşlı bir kadının bedduası üzerine Akkavak Kızına aşk duyar. Sonra babasının gösterdiği resimden sonra ise aklını tamamen yitirir (Yalman, 1977: 92-3). Tabii dua ile de âşık olunabilmektedir; Kerem, kendi sevgisinin üçte birinin kıza geçmesini dileyince Aslı o an Kerem'e âşık olur (Öztürk, 2006: 119).

Kısaca, kadın ve erkek kahramanların birbirlerinin yüzünü gördükleri anın bir tarihi vardır ve bu tarih, kader sayesinde kurulmuştur; bireylerin iradeleri ile değil. Ama ilk görüşte aşk, yukarıda kısmen örneklendiği gibi genelde amca çocukları, yakın sosyal ilişkide olan ailelerin çocukları (vezir, hazinedar – padişah, bezirgân – ozan vb.) ya da birbirlerini hiç tanınmasalar da pirlar tarafından birbirleri için bade içenler arasında yaşanmaktadır. Yani kime âşık olunacağı, başkarakterler açısından, kültürel olarak şaşırtıcı ya da sarsıcı nitelikte değil, gerçekçi toplumsal kural, dinsel onama ve içeriden evlilik koşullarıyla uyumlu bir biçimde belirlenmektedir.

Aşkın İfade Bulma Tipleri

Yukarıda belirlendiği üzere evliliğin temelinde yer alması zorunluluğu olmasa da halk hikâyelerinde ve hikâyelerin anlatıldığı topluluklarda romantik aşk bilinmekte ve yaşanmaktadır. Peki, kişi, sevgilisine aşkını nasıl ifade eder?

Fransızlar ile Yeni Gineliler Umedalıları kişileri tanıma düzeyleri açısından karşılaştırılması (Gell 2011), ülkemize uyarlanırsa Umedalıları daha yakın olduğumuz görülür: Sadece ailemiz değil, yakın çevremizdeki herkes hakkında her şeyi biliriz. Uzak ve büyük genelleme gerektiren sanal bir toplum hakkında bilgilerimiz ise daha sınırlıdır. Bu nedenle de başkalarının aşkına bizim aşkımızmış gibi müdahil olma eğilimindeyizdir.

Gopnik'in (2014) Anglosakson ve Gallic kıyaslamasındaki Anglosaksonlar gibi tam olarak dinleyip öğrenmeden sabırsızca yargılama, alaşağı etme, özel hayatın sınırlarını çiğneme eğilimi de gösteririz. Ama Püritanist Anglosaksonlardan farklı olarak üremenin ve dolayısıyla cinselliğin evlilik aracılığıyla (hatta çokkarılılıkla) teşvik edildiği bir kültürün üyeleriyiz. Yani aşk konusunda hem konuşmaya, hem de onu deneyim etmeye tutkun bir halkız. Halk hikâyelerinde aşk konusunun bu kadar baskın olması da belki de buna dayanmaktadır.

Biraz daha belirginleştirmek adına aşkın bireylere ifade edilme yolları açısından konuya devam edilebilir. Gell (2011), sevgililerin birbirlerine aşklarını ifade etme biçimlerini ikiye ayırır: Sözel (*verbally*) ve cinsel eylem olarak (*sexually*). *Sözel temelli aşk*, romantik aşkın görüldüğünü toplum tiplerinden görece katı ve muhalif /düşmanca toplumsal düzenlemelerin olduğu toplumlarda (Lindholm, 2006: 16),* genellikle saptanan bir aşk ifadesi tarzıdır. Göreli olarak değişmeyen bu toplumlarda kuşaklar, geniş aile yapısı, yaşa bağlı tabakalaşma, ritüellere katılım gibi çeşitli kuşatıcı toplumsal ağlar ile aidiyet kazanırken toplum da kendini sağlamlaştırmaktadır. Sözel aşkın kanıtı, idealleştirilmiş romantik aşka uygun dillendirilen kelime, hikâyeye, kalıp ifade ve vaatlerdir. Sözel

* Göreli olarak değişmeyen toplumlar, geniş aile, yaşa bağlı tabakalaşma ve aidiyetin alternatif biçimlerini öneren diğer kuşatıcı toplumsal ağlar ile grup içi ritüellere katılma deneyimi aracılığıyla kendini sağlamlaştırır. Bu toplumlarda romantik ilişki eğilimi azdır. Örn. Marriler ve saraylı toplumlar (antik Roma ve Tokugawa Japonyası). Marri halkı ve antik Roma'da olduğu gibi, cinsel arzu ve romantik aşk arasındaki ayrım, cinsel birleşmenin şiddet ve hükmetme eylemi olarak kabul edildiği toplumlarda yaygındır. Bu toplumlarda cinsellik, kirlenme ve ruhsal tehlike ile ilişkilendirilir. (Lindholm, 2006: 16)

aşkta zina, aldatma, sevişme, sevgili olmak öncelikle bir cinsel eyleme dayanmamaktadır (Lindholm, 1998b: 250-1; Gell 2011).

O halde, halk hikâyesi türünün varlığının yanı sıra hikâye içindeki sevgililere yakılan türküler de sözel aşkın varlığının göstergeleridir. Zira türkülerin öncelikli işlevi aşkı betimlemek ve onu kanıtlamaktır. Sevgililer öncelikle sözler aracılığıyla aşka ikna olup kendilerini de böyle ifade etmektedirler.

Cinsel eylem temelli aşk denildiğinde sevgililerin birbirlerine duygularını çeşitli fiziksel temaslarla ifade etmesi kastedilir. Oldukça Fransız olan bu aşk ifadesi*, popüler Amerikan kültüründe de işlenmektedir.

Karagöz metinlerindeki, 19. yüzyıldan itibaren dizginlenmeye çalışılan cinsel coşku halk hikâyelerinde pek görülmemektedir**. Ama Başgöz (1986: 55), Âşık Müdâmi'nin alıştığı dinleyici kitlesi karşısında “hikâyenin, erkek meclislerinde en çekici bölümlerinden biri” olan, özellikle gerdek gecesini anlattığı bölümlerde “seks filmlerinin görüntülerinden hiç de geri kalmayan bir anlatım” kullandığını saptamıştır.

Bu yazı için taranmış halk hikâyelerinde fiziksel aşk, belki anlatıcı ya da yazarın özdenetimi sonucunda, genellikle ima ya da örtük olarak betimlenmiştir. Örneğin, ilk ve gizli görüşmelerinde Garip ile Senem “sarmaş dolaş” olurlar ve bir süre sonra uyurlar (Başgöz, 2012: 465). O geceyi nasıl geçirdikleri okuyucunun hayal gücüne bırakılmıştır. Aşağıdaki yorumlarda, böylesi boşluklar doldurulurken bir karmaşa yaşanmaması adına tarihsel bağlama dikkat edilmeye ve sürekli hatırd tutulmaya çalışılmıştır.

Sözün icrası: Halk hikâyelerinin düz yazı kısımlarında fiziksel aşk betimlemesi, zina, gerdek ya da birbirine kavuşmuş sevgililer anlatılırken ölçülü bir biçimde yapılmaktadır. “Hikâyenin yattığı” denilen böylesi kısımlar, döneme, eğilimlere ve halk âşığının tutumuna göre değişebilmektedir (Boratav, 2002: 57). Örneğin, Emrah ve Selvihan'ın sadece hasret gidermek için yattıklarını söylerken âşık Mehmet Gülhâni fiziksel aşkın evlilikten sonra olabileceğini açıklama gereği duyar (Yılmaz, 2011: 386). Benzer bir vurgu Öksüz Vezir'de de vardır. Öksüz, sevdiği kadınla, evlenmelerinden önceki üç ay bir evde yaşar ama “bacı gardaş gibi” (Başgöz, 1986: 110). Sevgililerin birbirlerinin “boynuna sarılıp iki yanağından öp”erek flört etmesi, “muradlarına nail olmak” için evlenmeyi bekleyen Asuman ile Zeycan hikâyesinde de geçmektedir (Spies, 1941: 89).

Halk hikâyelerinde cinsel eylem ile aşkın yöneldiği kişi genellikle, aynıdır. Birbirine karşı cinsel dürtü ve aşk duyan bu kişiler, gelecekteki eş adaylarıdır. Düğün gecesine kadar aşk daha çok sevgilinin peşinden gezilerek, tanınmaz hale gelerek, türkü yakılarak, çeşitli imtihanlarla sevgiliye gösterilir. Örneğin, Emrah, Selvi'ye ulaşınca dek sakalını kesmeme sözü verir (Yılmaz, 2011: 205, 207, 394). Kerem ise güzel giyimli kırk kıza değil, sadece içlerindeki eski giysiler içindeki Aslı'yı görüp türküsünü ona yakınca, onun büyük aşk içinde olduğuna kanaat getirilir (Öztürk, 2006: 132-3).

Kısıtlamalara rağmen fiziksel aşk, kadın karakterlerin açık teklifi üstüne gerçekleşir. Örneğin, Âşık Efgan'ın sevdiği kadın, ilk görüşmelerinde kendisini sevdiği erkeğe sunar (kol, perçem, yanak, dudak, sine, gerdan, göbek, meme). Ama tam bir fiziksel birleşme,

* Gopnik'in (2014) ifadesiyle, Fransa'da “ahlaki doğru ve yanlışlar, duruma göre karara bağlanır. ... Ahlak kalıcı olabilir ama yetişkinler arasındaki cinselliğin ahlaki/etiği durumsaldır.”

** Karagöz metinlerinin içeriği ve bu yönde yapılan dönemin ahlaki tartışmaları hakkında bkz. Ze'evi, 2008: 147-174.

murat alıp verme, düğünden sonra olur (Oğuz, 2008). Çin padişahının kızı da kendisine âşık olan Hint padişahının oğluna “Gel yatalım” derse de erkek bunu kabul etmez. Kızı kaçırıp evlendikten sonra muratlarına ererler (Boratav, 1984: 40).

Fiziksel aşkın anlatımında ise aşıkların, kendilerine ve kültüre has mecazi anlatım tarzını tercih ettikleri görülmektedir. Örneğin, Senem’in sevgiliyle birlikteliğini şöyle anlatılır: “şapur, şupur ettiler, Allaha çok şükür ettiler. İncir çekirdeği göz çıkarıp deve boku kış kırdıktan sonra, er avrat gibi sarmaş dolaş oldular, uyuyakaldılar” (Kemal, 2002: 271). Melik Şah ve Güllü Han da gizlice buluştuklarında, “birbirine sarmaş dolaş olub, şeftalinin kıyyesi bin altuna iken bir akçaya kadar indirdiler” (Spies, 1941: 77). Gül-Eser ve cariyelerinin en güzeli olan Şerife Güzel’in, hamamdan dönen Mehmet Bey ve Âşık Aydın’a yaptıkları karşı konulmaz türkülü davet sonunda yaşanan dört günlük birliktelik anlatılırken de mecaz kullanılmıştır: “güvercin balası gibi emişmek”, “Arda-han kayışı, Poshof zineli, Kars lavaşı, Erzurum dadaşı gibi sarmaş dolaş oldular. Araya bir topal pire düştü: ‘Aman Efendim! Sıkma ki canım çıkıyor’ diyor” (Boratav, 2002: 208, 222).

Bu kadar fiziksel etkinliğe rağmen halk hikâyelerinde aşkın fiziksel ifade edildiği söylenebilir mi? Halk hikâyelerinin kendi varlık gerekçesi, konu sınıflaması ve sevilen halk hikâyelerinin listesi dikkate alındığında (Spies, 1941: 5-14; Boratav, 2002: 1-18), hem hikâyedeki evren hem de gerçek yaşam için yapılacak tek saptama vardır: Sözün icraya döküldüğü aşk. İleride de tartışılacağı üzere evlilik öncesi cinsel ilişki yaşağı (Gatmer Çiçek), evlilik dışı hamileliğin hoş görülmemesi (Belendihüma ile Âşık Efgan), eş seçme hakkının ailelerde olması, beşik kertmesi, aşk evliliğinin öncelikli bir evlilik gerekçesi olmayışı aşkın sözle ifadesini kaçınılmaz kılmaktadır. Ama zina (Senem ile bakkal Mahmut), gizli buluşmalar, birine aşk duyma, kaçma, kaçırma, gönül eğlendirmek için kadın getirme gibi kurumsal tavırlar aşkın fiziksel olarak da ifade bulduğunu göstermektedir. Yani âşıklar, sözlerini icraya da dökebilmektedirler.

Kaç Kişiye Birden Âşık Olunabilir?

Neredeyse tüm dünya ve Batı’daki çağdaş kültürlerde aşk giderek karşılıklı olmakta ve bireyselleşmekte, evlilik öncesinde gerçekleşmesi beklenen romantik deneyimler halinde dünyevileşip kurumlaşmaktadır (Lindholm, 1998b: 248-9). Buna rağmen, tüm memeli hayvanlarda *üreme ve çiftleşmede sergilenen üç duygu kategorisi* vardır: Şehvet / cinsel dürtü (Cinsel haz arzusu); *Cazibe* (Kültürel harita, kişinin farklı görülmesi, sürekliliği âşık olunan kişinin düşünülmesi, keyif ve bağlanma hissi) ve *Sevgi bağı* (Toplumsal teması sürdürebilecek duygu ve ilişkiler, roller). Bu kültürel tavırlar biyolojik kimyasal- larla da desteklenmektedir. (Fisher, 1998)

Bu ayrılıklar ilkesiyle uyumlu olarak kime, kaç kişiye, hangi cinsiyete âşık olunabileceği, cinsel ilişkiye girilebileceği ya da evlenebilineceği, bireylerin tercihi kadar üyesi olunan kültürün yönlendirmeleriyle de belirlenmektedir (ensest tabu, sütkardeşlerin evlenme tabusu, iç evlilik, dış evlilik, yaş farkı, kayın ya da baldızla evlilik vb.). Yani, insanların tamamen özgür iradeleriyle hareket ettikleri söylenemez. Örneğin, Lévi-Strauss (1994: 327-330, 372-374) yakın yerlerde yaşayan kabilelerin erkekler arası cinsel eylem, çok eşlilik, kadın eşin başka erkeklere sunumu ve çok kocalılık konusunda farklı yakla-

şımları olduğunu gözlemlemiştir. Benzer verileri Malinowski (1992) de aktarmaktadır. Trobriandlı kız ve erkekler, akrabalık tabusu ya da sosyal konumları dolayısıyla bir sorun yaşamadıkları sürece, belli tarihsel dönemlerdeki festival ve törenler bağlamında, günün belli zaman dilimlerinde ve belli biçimlerde aşklarını, cinsel dürtülerini biçimlendirerek (oyun, dans, şarkı, yaralama vb.) sergileyebilmekte, aşklarını da genellikle gizli randevularla yaşayabilmekteydiler. Evlilik öncesinde görece rahat olan bu halkta kıskançlık da mevcut olup zina suç sayılmaktaydı. Cinsel dürtünün kültürel olarak düzenlenmesine, erkeklerin beşer yıllık aralıklarla cinsel birleşme gerçekleştiren Daniler,* cinsel perhiz uygulayan farklı dinlerden rahip ve rahibeler de örnek olarak verilebilir.

Günümüzde Batılılar aşkı, fiziksel eylemin yasal gerekçesi olarak kullandıkları halde idealleştirilmiş aşk ile cinsellik bağlantılı olmayabilmektedir. Bu durum özellikle “saraylı aşk” denilen sistemde açıkça görülmektedir. Böylesi ilişkilerde her şeye rağmen kadının bakire olduğuna inanılabilir. Eylemsel aşk batılı tarzda aşkın kanıtı olarak cinsel eylemin yöneltildiği kişiye duyulan hissi ifade eder. (Lindholm, 1998a: 23, 25; 2006: 10)

Öyleyse evlenen kişiye karşı bağlanmak ya da cinsel dürtü hissetmek zorunlu değildir. Şehvet duyulan birine de bağlanması gerekli değildir. Ayrıca, bağlanılan biri ne cazip ne de şehvetli görülmeyebilir. Ayrıca her âşık olan aşkına karşılık bulacaktır, diye bir kural da bulunmamaktadır.

Gerçek hayattaki tüm bu “düzenli” karmaşa, halk hikâyelerindeki ilişkilerde de yansımıştır. Hikâyelerde, cinsel eylemin yöneldiği, âşık olunan ve evlenen kişiler her zaman kesişmemektedir. Aşk padişah, şah, sultan, bey, zengin tüccar çocukları arasında yaşanırken, erkeğin arzusunun kadınınkinden daha fazla olduğu görüşü temeldir. Dolayısıyla da erkek kahramanlar çokkarılıdır. Ayrıca birden fazla güzel kız fark edip onlara türküler yakmakta ya da birden fazla kadınla gönül eğlendirebilmektedir. Halk hikâyelerindeki âşıklar, karşılıksız aşklar, cinsel haz duyulanlar ve birbirine sadece bağlananlar şöyle örneklenebilir:

Çokkarılılık: Şah İsmail bir kişiye âşık olur; Güllüzar. Ama zorunlu olmadığı halde iki kadınla daha evlenir. Biri bir savaş ittifakı sonunda yapılmış bir öneri üzerinedir (Olçay vd., 1998: 133). Diğeri ise varlığından haber olmadığı bir evlilik şartını farkında olmadan yerine getirdiği için gerçekleşir. İlginç olan nikah kıyasa bile yeni eşlerine yakın gitmemesi (Olçay vd., 1998: 133) ya da aralarına kılıç koyarak yatmasıdır (Kemal, 2002: 386, 388). Kendisinden kaçırılan Güllüzar’ı bu defa o kaçırınca, Şah İsmail sabaha kadar bülbül gibi öter ve pınar başına gidince de “Al şeftali, ver şeftali... Şeftalinin çekirdeği göz çıkartıyor...” (Kemal, 2002: 389). İki eşi Şah İsmail, aşkı Güllüzar’ı bulduğunda ise kızın nişanlandırıldığını ve biri kendisine yaklaşacak olursa elindeki zehri içmekle tehdit ettiğini öğrenir (Olçay vd., 1998: 134).

Çokkarılı başka kahramanlar da vardır. Örneğin Köroğlu dört olağanüstü, dokuz tane de “insan kızı” ile evlenmiştir (Boratav, 1984: 28). Ercişli Emrah da Selatün Peri’ye karşı bir haz hissetmese de kocası olmayı kabul ederek cinsel eylemini ona yöneltmeyi

* Geleneksel olarak çokkarılı bir toplum olan Danilerde, doğum sonra çiftleşme yasağı olarak da bilinen uygulamaya göre bebek anne sütüyle beslendiği sürece ya da ortalama beş yıl boyunca ana baba cinsel ilişkiye girmez. Bkz. Leslie Butt (2001) “‘An Epidemic of Runaway Wives’: Discourses by Dani Men on Sex and Marriage in Highlands Irian Jaya, Indonesia”, *An Interdisciplinary Journal of Southeast Asian Studies*, Vol. 15, No. 1, s. 55-87, erişim: <http://www.jstor.org/stable/40860772>; Ferraro ve Andreatta, 2010: 260-261.

kabul etmiştir (Yılmaz, 2011: 392). Erkeğin yükümlülük ya da anlaşmalar gereği evliliğinin bir örneği de Beybörek'tir. Kral kızı onu sevmiştir ve kaçmasına, sonradan kendisiyle evlenme sözü verirse yardım edecektir. Her iki taraf da sözünü tutar. (Yalman, 1977: 102)

Erkeklerin sadece evlendikleri ya da âşık olduklarına şehvetlerini yöneltmenin açık bir örneği Köroğlu'nda geçer: Köroğlu Çamlıbel'de canı sıkılan Ayvaz'ın gönül eğlensin diye kadınlar alırken bir tüccar da Köroğlu'ndan kaçırdığı kızı bir geceliğine ister (Boratav, 1984: 23, 42).

Yukarıdaki örnekler aşk konusunda toplumsal gerçeklerle de uyumlu önerilerde bulunmaktadır: Aşk genelde, bir kişi ile yaşanır. Hem aşk sevişmesi, hem de evlilik öncesindeki fiziksel flört âşık olunan kişi ile yapılır. Erkekler açısından evlilik, düzenlemesi gereken bir sözleşme olup gerektiği kadar kişi ile yapılır. Kadınlar eş adayları içinden olası en faydalı, güçlü, âşık olunan bir tanesiyle evlilik yapmalı ve mümkünse onunla aşk da yaşmalıdır.

Nişanlı değişimi: Halk hikâyelerinde nişanlılık, kurumsal bir süreçtir. Ayarlanmış evliliklerin bir parçası olan nişanlılık, aşk ve bireysel tercihler yüzünden bozulabildiği gibi âşıkların kavuşmasında bir engel de olabilmektedir.

Halk hikâyelerinden kadınlar, sevgililerinden ayrıldıktan sonra ayarlanmış bir nişanlılık (daha) yaparlar ve şehvet ya da cazibe hissetmedikleri bu evlilikten son anda kurtulurlar. Ama kurumsal özellikleri dolayısıyla nişan anlaşmasından vazgeçilmesinin hayati sonuçları olabilmektedir. Hikâyelerdeki bu nişanlı kadınlar bazen baş kadın kahraman, bazen ikinci eş adayı, bazen de dizi tek eşli evlilikteki eşlerden biri olmaktadır. Örneğin Mahbub'un ilk nişanlısı öldükten sonra bu defa Gara Vezir ile nişanlanır. Ama orada kendisinden daha güçlü biri olan Mahmut ile tanışır. Mahmut da onun güzelliğine vurulunca birbirlerine âşık olurlar. Önce Mahmut ile evlenirse de gerdeğe girmeden ayrılırlar. Bu defa asıl nişanlısı ile düğün hazırlıkları başlar. Ama Mahmut, kızın nişanlısı Gara Vezir ile onun erkek kardeşlerini öldürünce âşıklar yine birleşirler (Aslan 1990). Emrah için (tek taraflı) bade içen Selatün Peri ise Hasan Han ile nişanlı olduğu halde Emrah'ın ikinci eşi olmayı teklif eder (Yılmaz, 2011: 391-3). Benzer şekilde Gavhar Hanım da Salman Bey'e âşık olmadan önce nişanlıdır. Salman Bey hiç tanımladığı kişiler hakkında gerçekleri ve kendine kurulan tuzakları bilerek Hak âşığı olduğunu kanıtlayınca Gavhar Hanım'ın nişanı bozulur, Salman Bey'le evlendirilir. (Aslan, 1975: 376-381)

Peki, kızlar neden bu ara nişanlılıkları kabul ederler? “Şah babam, beni Tuyutepez şehrinde bir gişiyeye, Allah'ın emri ile vermiş. Amma, ben gönüllü getmedim. Neden? Atamın sözi yere düşmesin diye, bu bir. İkincisi, nikah kesilmiş, ey sevgüllüm, ben gelin getmeyeceğim, cellat gedeyeceğim, buni ey bil” (Sakaoğlu vd., 1997: 284).

Zina: Yaşar Kemal'in (2002) derlediği Karacaoğlan'da ilginçtir ki iki ayarlanmış evlilik biçimi, amca oğlu ile beşik kertmesi evliliği, karşı karşıya gelmektedir. Kız beşik kertmesi yapılmışsa da sonradan başka bir ayarlanmış evlilik yapar; amcasının oğlu Karacaoğlan ile evlenir. Belki de bu nedenle Senem, herkese ve her şeye âşık olsa da Karacaoğlan'a değil, eski nişanlısı ve gerçek sevgilisi olan bakkal Mahmut'a karşı şehvet duyar.

Senem'in kiminle evleneceğine tüm köy karışmış, sevgilisine olan ilgi ve şehvetinin

sönmemesi için kendilerinden çok başkalı uğraşmıştır. Karacaoğlan zina karşısında oldukça farklı bir tavır sergiler; birlikte uyuyan sevgililerin üstünü örtüp evden çıkar. Tekrar eve döndüğünde Senem’i boşar. Sarı Karı ve bakkal Mahmut tarafından “baştan çıkarılan”^{**} Senem “suç sahibi olduğunu bilince kalbi melil” olur, kendini asarak intihar eder. Kızın kendi eliyle kendini katletmesi “çok iyi” karşılır (Kemal, 2002: 268-273). Görüldüğü üzere buradaki aşk, cinsel eylem ve bağlanma tamamen *kamusal aşk*^{**} çerçevesinde gelişmiştir. Sadece âşık olan bireyler değil, onların aile üyeleri, yakın ilişkide oldukları ya da olmadıkları tüm kesimler de ilişkilerinden doğrudan etkilenmiştir.

Kamusal aşkın evrilmiş bir hali olan, narsistik, bireylerin aşk ve cinsel deneyimleri ile fantezilerinin yalnızca kendilerini ilgilendirdiği *modern aşk* da Karacaoğlan’da işlenmiştir: Karacaoğlan hikâyesinde çerçeve hikâye biçimde anlatılan bir başka hikâyede (Kemal, 2002: 276-278), zengin bir adamla evli bir kadın, 15 yaşlarındaki Arap hizmetkârla birlikte olur ve sadece onunla olmak için eşine bir oyun yapar: Hastadır, öldükten sonra kocası kimseyle evlenmesin diye, cinsel organını kessin ister. Kocası da karısının dileğini yerine getirir. Kadın hasta rolü yapmayı kestikten sonra bu defa “dünyanın tadı için” eşinden boşanarak oğlanla evlenir. Kadın ve Arap aşklarını rahatça yaşarken baştan çıkmanın kaygı ya da kederi gibi bir durum sergilemezler. Aldatılarak ikna edilen eski koca ise düştü derde tek başına yanmaktadır.

Aynı kadına âşık baba ve oğullar: Halk hikâyelerinde, sevgilinin elde edilmesindeki güçlük derecesini artırmada kullanılan temalardan şu ikisi baba oğlan ortak şehvetinin bir ifadesidir: (1. Tema): Baba bir kıza âşık olur. Kızı alamaz. Oğul aynı kıza âşık olur. Baba onu vazgeçirmeye çabalar. Ama oğlan vazgeçmeyip diğer engellerle mücadeleye başlar. Engeller aşılsa baba oğlunun düğünü yapar. (2. Tema): Oğul güzel eş aday(lar) ı ile baba evine döner. Babanın aklını kız(lar)ın güzelliği çeler. Baba kızla(r)la birlikte olabilmek için oğlunu / kahramanı öldürme planları yapar. Yani olası anne adayları ile artık üvey olabilecek statüdeki oğullar arasındaki evlilik sorun olmazken, olası gelinler ile kayınpederin ilişkisi hoş karşılanmamaktadır.

İlk tema, Hint padişahı, oğlu Hasan ile Çin padişahının kızı ve Köroğlu, oğlu Hasan Bey ile Karaman beyinin kızı Telli Hanım üçgenlerinde görülmektedir (Boratav, 1984: 40, 42-3). İkinci temanın bilindik örneği, Beybök, babası padişah ile Akkavak Kızı arasındadır (Yalman, 1977: 92-3). Yaralı Mahmut’un Elif’i bulmak için yaptığı yolculuktan evlenmek üzere beraberinde getirdiği üç kızla döndüğünde de bu tema işlenir: Evli olduğu halde baba, oğlunun sevgilisi Elif’e âşık olur. Onunla birlikte olmak için oğlunu öldürme kararı alır (Korgunal, 1971: 45). Şah İsmail üç genç kadınla eve geldiğinde de babası, padişah, kızlara sahip olmak için öz oğlunu öldürme planları yapar (Kemal, 2002: 390). Tüm bu babaların gözlerini kör eden şey sadece şehvet değil, aynı zamanda cazibedir. Zira saray görevlileri Şah İsmail’in babasına haber vermiştir; “üçü de birbirinden aşar” bu kızlar, “bin cihana layık değil, ona layıktır”.

Birbirine âşık kardeşler: Kan bağı^{***} (aynı rahimden doğmak, aynı babadan doğmak), sanal yollar (bir kesikten akan kanları birleştirmek, aynı kadının sütünü emmek,

* Kurumsal bir ilişki biçimi olarak baştan çıkarmanın Victoria dönemi İngiltere’sindeki yorumu için bkz. Richard Sennett (1996). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çev. Serpil Durak ve Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı, s. 21.

** Kamusal aşkın dönüşümü, modern aşk ve toplum ilişkisi hakkında bkz. Sennett, 1996: 15-25.

*** Diğer sanal, kan ya da evlilik yoluyla kurulan akrabalık terimleri için bkz. Balaman, 2002: 11-15.

kirve olmak*), yasa (evlat edinme, bakıcı aile statüsü vb.) ve hane içi – mahrem alan – eş seçme kurallarıyla da uyumlu bir mekânsal çerçeveye göre (Çerkezlerin aynı mahallede yaşayan kız ve erkekleri kardeş olarak kabul etmesi gibi) olmak üzere Türkiye’de dört yolla kardeş olunabildiğini ileri sürebilirim. Ama yolu ne olursa olsun, genellikle kardeşler arasında evlenmek yasaktır. Ensest tabunun yasaklanmasının nedenlerinden biri de iddiaya göre dışarıdan evliliğin yani toplumsal sözleşme ile kurulacak ilişkilerin yarattığı politik, statüsel ve ekonomik faydalardan yararlanma isteğidir (Aberle vd., 1979; White 1979). Dolayısıyla ayarlanmış evlilik ensest tabunun olduğu kültürlerde evlilik tipleri arasında ilk sıralarda yer almalıdır.

Halk hikâyelerinde kardeş gibi büyüyenler birbirlerine âşık olabilmektedir. Örneğin Kamber’e bir yaşlı kadın beddua eder ama Kamber bu sözlerin neden Arzu’nun sevgili-siymiş gibi bir ima taşıdığını anlamaz. Ta ki anneleri gerçeği anlatıncaya kadar; Kamber bir göçebe grubun arkada bıraktığı bir çocuktur. Aile onu bulmuştur. Kendi kızlarının doğumunu yapan melekler, bu iki çocuğu birbirine nişanlamışlardır (Ertaş [t.y.]). Zeycan da beşik kertmesi olduklarını öğrendiği andan itibaren kardeşi sanarak bir arada büyüdüğü Asüman’a farklı duygular beslemeye başlar (Spies, 1941: 89). Benzer bir durum, Tahir ile Zühre’de de yaşanır. Kardeş olmadıklarını öğrenen Tahir (Teyi Paşa), birkaç gün Zühre’nin (Zora) bökünü kaçıtır. Geri verme şartı olarak da hep kendisini öpmesini ister. Sonra birbirlerine âşık olurlar, neredeyse karı koca gibi olurlar**.

Yukarıdaki örnekler, bir arada büyüyenlerin doğal olarak ya da öğrenerek birbirlerinden hoşlanmadıklarını ileri sürerek ensest tabuyu açıklamaya çalışan kuramları*** hatırlatmaktadır. Kardeş gibi büyüyen akraba ya da tamamen yabancı bu çocuklar aralarında hiçbir şey yokken (ensest ilişkiye dair bir ima, eğilim), kardeş olmadıklarını öğrendikleri andan itibaren aşk doğar. Hikâyelerde ailelerin bu aşka karşı çıkmalarının nedeni kardeş gibi büyüyenlerin birbirlerine cinsel arzu ile bakmalarının ahlaki sarsıntısı yüzünden değildir; eş denkliliği, ana baba ya da diğer büyüklerden birinin aday hakkındaki kişisel görüşleridir.

Oğullarına âşık üvey anneler: Halk hikâyelerinde oğullar babalarının zamanında âşık olduğu kadınlara âşık olabilmektedirler ama erkek kahramanlar babalarının halen evli olduğu kadınlara, üvey annelerine, âşık olmamaktadırlar; kadınlar aksini hissetseler bile. Böylesi üvey anneler, cinsel hazları tatmin edilmesi zor kadınlar olarak karakterize edilirler. Örneğin, aslında vezirin kızı olan üvey annesi, Asıl’la birlikte olmak ister ama Asıl onu reddeder. Bunun üstüne kadın iftira atar. Padişah babaları da iki oğlanı, Asıl ile kardeşi Nesil’i iki yıllığına sürgüne gönderir. (Sakaoğlu vd., 1999: 105)

Kız kardeşlerle evlenmek: Baldızla evlilik, geleneksel ayarlanmış evlenme biçimlerimden biri olarak halk hikâyelerinde de geçmektedir. Karacaoğlan’ın eşi Senem zina yaptıktan sonra intihar eder. Bunun üzerine Senem’in babası, damadı ve yeğeni olan

* Kirvelğin her uygulamasında evlenme tabu olmazken (grup içi), bazılarında (gruplararası) ise genişletilerek uygulanmaktadır. Bu farklılaşmalar için bkz. P. J. Magnarella ve O. Türkoğan (1973) “Descent, Affinity, and Ritual Relations in Eastern Turkey”, *American Anthropologist, New Series*, Vol. 75, No. 5 (Oct.), s. 1626-1633, erişim: <http://www.jstor.org/stable/674052>.

** Arat’ın (1987: 8-16), Radloff’tan aktardığı (Proben VI, metin 180-188) Tarancı varyantını Türkiye Türkçesinde okuduğu için Doç. Dr. Selahattin Tolkun’a teşekkür ederim.

*** Söz konusu kuramlar için bkz. Aberle vd., 113; Ferraro ve Abdreatta, 2010: 211.

Karacaoğlan'a bu defa küçük kızını teklif ederse de Karacaoğlan kabul etmez: "Büyük kızını aldım da, küçük kızından ne hayır görürüm" (Kemal, 2002: 273).

Yaralı Mahmut, sevdiği kadın Elif'i ararken, iki defa güçlü erkeklerle savaşmak zorunda kalır. Bu erkeklerin ikisinin de kılık değiştirmiş güzel genç kızlar olduğunu öğrenir. Kız kardeş olan bu genç kızların ikisiyle evlenme sözü verir. Ama hikâyenin sonunda kızlarla iki arkadaşı evlenir (Korgunal, 1971: 21, 23, 48)

Aşkın sıra dışı yönelimi: Halk hikâyelerinde aşkın yönelimi karşı cinsedir. Kadın ve erkekler, normalleştirilmiş bir karşı cinsle yönelik rol, haz ve cinsel eylem halinde anlatılmaktadırlar. Başka bir ifade ile halk hikâyelerindeki ilişkiler oldukça "düz" ve "dar"dır*. Bir erkeğin başka bir erkeği gördüğünde ona âşık olunduğunun ifade edildiği hikâyeler de vardır. Kahramanları çokkarlı, cinsel dürtüleri yüksek erkekler olan bu hikâyelerde aşk kelimesinin kullanımı, güçlü bir beğenin mi yoksa gerçekten *queer*** bir yönelimin mi ifadesidir, belirsizdir***. Örneğin, birden fazla kadınla evlendiği ya da âşık olduğu anlatılan Köroğlu, iki erkeğin daha (Hoca Yakup ve Nazar Celali) âşık olduğu İvaz'a âşık olur ve onu kaçıtır (Boratav, 1984: 22, 25). Diğer varyantlarda Ayvaz'ın kaçırılma nedenleri farklıdır; Köroğlu'na oğul olsun diye ya da yiğitliği dolayısıyla (Boratav, 1984: 29, 31, 42). Üç kadına evlenme sözü verse de sadece birisiyle evlenecek olan Yaralı Mahmut da "iri yarı, pehlivan gibi", "mahbupperest**** olduğu yüzünden" anlaşılan bir adama "hemen âşık olur" (Korgunal, 1971: 18).

Bir Sevgili Seçmek

İlk görüşte aşkın, eş seçiminde pek de hesaplanmadığı iddia edilebilir. Ama ensest tabu duyguların yönlendirildiğinin en basit örneğidir. Bu açıdan Lidholm (1998a: 23), âşıkların iddiasının aksine romantik aşkın, ne sonsuz ne de zamansız olduğunu, belirli bir kültürel bağlamda var olduğu ve bir geçmişinin bulunduğunu iddia eder. Zira antropologlara göre kime âşık olunacağını belirleyen etkenler oldukça somuttur.

Aşkta seçimi etkileyen unsurlar şunlardır: *Koku, Aşk Haritaları, Ekonomi, Kovalamaca* (gizem ve engeller) ve *Zamanlama*. İlk görüşte aşk da tüm bu etkenlerin aynı anda ve bir kişide kesişmesi ile (yani biraz biyolojik biraz kültürel koşulların denkliği)

* Bkz. Erdem, 2012: 48.

** Cinsiyet ve cinsellik, toplumsal cinsiyet teriminin gerekliliği, performans teriminin cinsiyet rollerinin edimindeki önemi tartışmalarını da beraberinde getiren *queer* kuram, heteronormative bakış açısını eleştirerek sadece beden ve cinsel eyleme bakılarak tanımlamaların doğruluğunu tartışmakta, bedenin, cinsel yönelimlerin, hazın çeşitliliğine dikkat çekmeye çalışmaktadırlar. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Butler, 2007 ve 2008; Erdem 2012; Delice, 2012; Gorsz 2011.

*** Böyle bir belirleme için tarihsel dönemdeki kadın erkek oluş, cinsel haz yönelimi ve eğlence anlayışı içinde, yorumsamacı ve etik bakış açılarıyla bir çalışma yapmak belki açıklayıcı olacaktır. Çünkü hazın yönelimindeki çeşitlilik sadece modern Batılı bir davranış olarak yorumlanamaz. Antropologlar da erkek eşcinselliğinde, "cinsel eylem" ile "cinsel tercih" ayrımı yaparak üç tip erkek eşcinselliği saptanmışlardır (modern Batılı *gaylar*, kadın kılığında bağlı geçici erkek eşcinsellik ve erkeklerin gelişmesi için zorunlu görülen fiziksel eylem) (Ferraro ve Andretata, 2010: 261-2). Öyleyse erkek rolü içindeki bir kadınla evli erkek, bir başka erkekle cinsel ilişkiye girerse bu durum doğrudan homoseksüel olarak adlandırılmaz. Cinsel tercihlerdeki çeşitliliğin Osmanlı'da olduğu ve özellikle 19.yy'dan sonra, Batılıların olumsuz gözlemlerinden etkilenerek, eleştirildiği anlaşılmaktadır (Delice 2012; Ze'evi, 2008: 89). Erkeklerin eşcinsellik kadın eşlerinden hemcinslerine yönelttikleriyle ilgili 16 ve 17. yüzyıllardan iki görüş için bkz. Jean Thévenot (2009). *Thévenot Seyahatnamesi*. Çev. A. Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 106; Reinhold Lubenau (2012). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi C. I.* Çev. T. Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 341-2.

**** Mahbupperestlik (cemaalperestlik), olasılıkla İran kaynaklı olup vahdet-i vücud görüşünün farklı bir yorumu olarak Kalenderler arasında yaygın bir tutumdur. Kalenderi zümrelerinde "güzel yüzlü, mütenasip endamlı delikanlılar mahubub veya maşuk" edinilirdi. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak (1992). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderilik (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. Ankara: TTK.

belirmektedir. (Fisher, 1995: 30-50)

Buna göre halk hikâyelerinde sevgili seçme ya da ilk görüşte aşkı tetikleyen unsurlar belirlenebilir:

Koku: Halk hikâyelerinde koku genellikle kadın karakterle ilişkili olup düz yazıdan- sa daha çok hikâyenin şiirsel kısımlarında söz edilir. Örneğin Ercişli Emrah, yârinin göğ- sünün “cennet kokuşlu”, boynunun ise “misk ü amber” kokulu olduğunu söyler (Yılmaz, 2011: 364-5). Bedenin bir parçası olarak koku, sevgili ile neredeyse özdeşdir.* Örneğin, Perizat, hiç tanışmadan yitirdiği sevgilisi Sümmani’ye kokusunun sindiği mektupla kavuşur. Görevlendirdiği gençler, mektubu Sümmani’nin mezarına bırakırlar (Türkmen vd., 2008: 240). Ancak sevgilinin kokusundan her zaman duyulduğu için söz edilmez. Örneğin, Âşık Efgan imgesinden yola çıkarak sevgilisinin kokusunun misk ve reyhana benzediğini söyler (Oğuz, 2008).

Kokunun bir erkek imgesiyle ilişkili olduğu ve gül simgesinden** yararlanıldığı Latif Şah hikâyesinde, Şah’ın kızı Gatmer Çiçek, Hızır’ın sattığı gülü alır, onu koklayıp koy- nunda bir kutu içinde taşır. O anda da hamile kalır. (Sakaoğlu vd., 1999: 72)

Aşk haritaları: Sevgili adaylarının fiziksel güzellik, mizaç gibi özellikleri, bireyle- rin erken (üç yaş) dönemlerinden itibaren rol model seçtikleri kişiler aracılığıyla oluşur. Bu durum halk hikâyelerinde de oldukça yalın bir biçimde görülür: Zenginlik, gençlik, güzellik. Örneğin Bezigan Kızı, zenginleşme potansiyeli olan oğlanı (ustası beş, o on altın kazanır) üç perde ardından dinlerken ses ve sazına âşık olurken, parasız olduğu halde anne ve kız kardeşine bakmakla yükümlü olan Âşık Garip ise eşi olacak bu zengin kızın bir de güzel olduğunu duyunca “can-ü yürekten” âşık olur (Koz ve Kaya, 2000: 71, 73). Ali Paşa hikâyesinde ise Paşa’nın yeğeni Akraz Ali Ermeni bir papazın küçük kızı Gülistan’ı sever. Ama Ruslarla yapılan savaşta esir düşer. Yedi yıl sonra esaretten kurtulan ve amcasının yerine geçerek paşa olan Akraz Ali, Gülistan’ın bir başka papazla evlendirildiğini görür. Gülistan “kocasına gitmesini, çünkü eski sevgilisinin geri gel- diğini söyler”. Akraz Ali Gülistan’ın kızının annesinden daha güzel olduğunu görünce “hemen ona âşık olur ve onun için türkü söyler”. Akraz Ali anneden vazgeçip kızı ile evlenir. Wolfram Eberhard’ın (2002: 43-47) Kozan’da, 1951’de derlediği bu hikâyede Gülistan’ın ailesi için aşk haritası açıktır; benzer etnik soy ve din. Bu özellikleri açısın- dan Akraz Ali başta çekici olmasa da, hikâyenin sonunda bey olunca, ekonomik ve statü olarak daha cazip bir hale gelmiştir. Gülistan için aşk gerekçesi açık değildir; belki bey yeğeni, belki kendisini seven tek erkek... Ama Akraz Ali için kültürel aşk haritası belir- gindir: Genç ve güzel kız.

Bunlar dışında nadiren diğer güzellik unsurları sıralanır. Örneğin Müdami, Öksüz Vezir’ın âşık olduğu kızı betimledikten sonra şöyle bir kişisel saptama yapar: “Kırk dört örek saç daldan dala gara bulut gibi asılmış. [Bele bu zamanın kokar ağuşlarına benzet- memiştî saçlarını]” (Başgöz, 1986: 94).

Ekonomi: İlk görüşte bile olsa aşta faydacı bir bakış açısı vardır. Eş adayları ara-

* İnsan bedenini salgıladığı kimyasalların tercih, ilişki ve şehvet duymadaki etkisiyle ilgili farklı kültür ve tarihi dönemlerden örnekleri için bkz. Drenth, 1997: 296-302.

** Gülün, Adonis için akıtan Afrodit’in kan ya da gözyaşı, Hz. Muhammed’in terinden oluşması, ayrıca Hızır – İlyas kültü, Hz. Ali ile ilişkisi ve Allah’ın birliğinin bir ifadesi olmasıyla ilgili yorum ve efsane metinleri için bkz. P. Grimal (1997). *Mitoloji Sözlüğü*. Çev. S. Tamgüç, İstanbul: Sosyal Yay., s. 5; N. Albayrak (2004). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: L&M, s. 208; D. Gezgin (2007). *Bitki Mitosları*. İstanbul: Sel Yay., s. 61-63.

sından en fayda sağlayıcı özelliklere sahip olan bir tanesinin seçilmesi eğilimi içindedir.* Örneğin, Ali Paşa hikâyesinde, Ali Paşa'nın kızı zenci hizmetkâra âşık olur. Ama babası bu aşkı öğrendiğinde kızını ve eşini öldürür. Aşk haritası açısından kız, “kızgın demiri ateşin içinden elleriyle alabilen” bu adama âşık olur. “Zamanlama” da uygundur; zira kızın babası sefere gitmektedir. Ancak önemli bir engel vardır, toplumsal tabakanın farklı tabakalarında yer almaları (Eberhard 2002: 46). Gerçeklerle uyumlu bir biçimde, eşitlikçi olmayan bu toplum yapısının ve erkek ile ailesinin eş seçiminde irade sahibi olduğu bu hikâyede, kızın aşkının sonu da ölüm olmuştur.

Ekonomik gerekçeler sadece tek taraflı çıkar, kazanç olarak değil, eşler arası denklik olarak da yorumlanabilir. Eşler arasında böylesi gerekçelere dayanan bir eşitsizlik söz konusu ise aşk da kovalamacaya düşer. Bu nedenle ekonomi kategorisi halk hikâyelerinde kovalamacaya kategorisiyle, çoğunlukla birbirine bağımlıdır. Örneğin, Ercişli Emrah'ta hiyerarşik farklılık romantizmin ana nedenidir. Emrah, “kapıkulunun oğlu” olarak Selvihan'ın ne “muhababı”, ne de “emsali”dir. Bu yüzden evlenmelerine izin verilmez (Yılmaz, 2011: 382, 385).

Kovalamaca: Halk hikâyelerinin en uzun bölümünü engellemeler, kovalamacalar oluşturur (Spies, 1941: 19). Her türlü engel sevgililerin birbirine daha da bağlanmasını sağlarken, ailelerin âşıklara karşı tavırlarının sertleşmesine yol açmaktadır. Halk hikâyelerinde, sevgililerin kavuşmalarını imkansız kılan engeller çok çeşitlidir: *Farklı din* (Aslı Ermeni bir keşişin, Kerem ise İsfahanlı bir Müslüman'ın oğludur [Öztürk, 2006: 4]), *farklı yaşam tarzı* (at üstünde doğan Gülizar Şah İsmail'le evlenirse kafese girecektir [Tanrıninkulu, t.y.:]: 15), *farklı coğrafyalarda yaşama* (Sümmani Erzurum Narman'da, Perizat Hanım ise Afganistan Bedahşan'da yaşamaktadır [Türkmen vd., 2008: 226]), *ailelerin karşı çıkması* vb.. Örneğin, hem Müslüman Akraz Ali hem de Ermeni Gülistan için olasılıkla aşklarını besleyen en önemli şey başta kızın ailesinin karşı çıkışları, yani engellerdir. Ancak ikinci yarıda bu engeller yeni ekonomik cazibe ile ortadan kalkar. Kalkınca da Ali, genç ve güzel olan bir kızı tercih eder. (Eberhard 2002: 43-47)

Sevgililerin önündeki ilginç engellerden biri, kadın karakterin âşık olmasıdır. Halk hikâyelerinde, kadın karakterler de, genelde, baş erkek karakter için rüyasında bade içer. Ama bu aşk kızın ailesinden gizli tutulur. Bir genç kızın âşık olması düşünülmediğinden âşık olan kız cezalandırılır. Örneğin, Dürretél Hanım, Salman Bey için bade içer. Bunu dillendiren müneccim hapsedilirken babası kızını öldürmekle tehdit eder (Aslan, 1975: 358). Halk hikâyelerinde genç kadınlar ya beşik kertmesi ya da yer değiştirmeli bir biçimde amca / vezirlerinin oğullarıyla nişanlıdır. Yani her genç kadın, bir başkasının (aday da olsa, büyümesi beklense de) karısıdır. Bu nedenle âşık kadının, bir çeşit zina içinde olduğu ve âşık olmasına bu yüzden karşı çıktığı iddia edilebilir.

Bir başka ilginç engel de erkek karakterin dalgınlıklarıdır. Örneğin Salman Bey, kız onu uyardığı halde ki “kulak asmaz”, Gavhar Hanım'ın rüyasında gördüğü kadın olmadığını anlamaz. Sonuçta Gavhar Hanım ile evlenir. Gerçeği iki yıl iki ay boyunca onu

* Bu konuda tek kaynak kuramcı antropologların etnografik verileri değildir. Dursteler (2013), 16.yy sonu - 17.yy başlarında, din değiştirerek dönen kadınlarla evlenmek isteyenlerin ve bu yöndeki politik, saygınlık edinme ve daha önemli elde edilecek gelirle ilgili hesaplamaları çok etkili verir. Bkz. Eric R. Dursteler (2013). *Dönme Kadınlar*. Çev. Deniz Koç, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

bulmak için yolları aşan badeli sevgilisi karşısına dikilince anlar (Aslan, 1975: 361-2, 394-5).

Farklı bir kovalamaca ise Melik Şah'ın annesi için söz konusudur. Kocası, Onya Gilani'nin padişahı, öldükten sonra bir kulede yaşayan Pehlivan'a âşık olur. Ama sevgilisiyle birlikte olabilmenin yolunun, tek engel olan oğlunun öldürülmesi olduğuna karar verir. Bu engeli kaldırmak için de sevgilisi Pehlivan'ı görevlendirir (Spies, 1941: 64-5).

Zamanlama: İlk görüşte aşk, yıllarca aranılıp duran güzeller arasından biri ile olmamakta, kahramanların ilk kez bir güzelle karşılaşma şansını buldukları ilk anda gerçekleşmektedir. O an ise genelde ilkokul sonrası ya ergenlik dönemindeki ayın on dördü gibi betimlenen bir güzellik çağıdır ya da ayarlanmış bir evliliğin nişanlılık dönemidir. Erkek karakterler, aşk badelerini genellikle âşıklık badesi ile birlikte içerler. Böylesi badelerin içildiği rüyalar, çocukluk ya da gençlik döneminde yaşanan (hazırlık devresi, a), maddi ya da manevi bir sıkıntı sonrasında (b), kahramanın kendini yalnızlık ve korku hissedebileceği genellikle tekinsiz bir yerde (c) uyuması sırasında görülürler (Günay, 1986: 116-7).

Âşık, Âşık Olduğunu Nasıl Anlar?

Sadece üç ulusla yapılmış olsa da romantik aşkın bireyler üzerindeki etkilerini sorgulayan bir kültürlerarası çalışma, aşkın genel niteliklerinde değil ama kavranışında kültürel farkların olduğunu ama yakın kültürlerde bu kavrayışın büyük benzerlikler gösterdiğini saptamıştır (de Munck vd. 2011: 16-7). Kavrayışı farklı olsa da âşık olmanın ya da sevdalanmanın bir modele göre geliştiği ve bunun büyük ölçüde evrensel olduğu kabul edilmektedir. Bu modellerden biri dört aşamalıdır: *Âşık olunan kişinin özel bir anlam taşımaya başlaması* (eski bir dost bile olsa ona farklı bir gözle bakmak); *İrade dışı araya giren düşünceler* (sürekli onu düşünmek); *Kristalleşme* (farkında olunan kusurların görmezden gelinmesi) ve *İki güçlü duygu hissetmek* (umut ve güvensizlik) (Fisher, 1995: 31-2).

Bir başka modele göre ise romantik aşkın bireyler üzerindeki etkileri şöyledir: *Aşkınlık* (mutluluk, güven), *araya giren düşünceler*, *özgecilik* (onun için her şeyi yapmak, kendini kurban etmek, ona kendini adamak), *cinsel tatmin* (de Munck vd. 2011: 9). Bu özellikler, romantik aşkın tanımıyla da uyumludur: “gelecekte, belli bir süre devam etmesi umulan, erotik bir bağlamda, ötekinin idealleştirilmesini içeren yoğun cazibe” (Jankowiak ve Fischer, 1992: 150). Yapılan kültürlerarası çalışmalar sonunda belirlenmiş olan romantik aşkın üç çekirdek niteliği sırasıyla şöyledir: *Birlikte olma arzusu*, *Güçlü duyular* ve *Cinsel çekicilik*. Bu niteliklerin saptanması, aşkın sürekliliği ya da geçiciliğinin anlaşılması açısından önemlidir. Zira romantik aşkın bu etkilerinin bireyler üzerindeki ana işlevi “ruhani yakıt” olmalarıdır; yani, kişinin birlikte olunmak istediğine tüm dikkatini yöneltmesine yararlar. Başka bir deyişle romantik aşkın birey üzerinde etkileri ne kadar az ise ilişki de o kadar zayıftır. (de Munck vd. 2011: 9, 17)

Halk hikâyelerinde, romantik aşkın bireyler üzerindeki etkisi, bu modellerle neredeyse kusursuz bir biçimde uyumlu olarak anlatılmaktadır. Hikâyelerdeki romantik aşkın etkilerinin gelişme modelinin, sırasıyla şöyle olduğunu söyleyebilirim:

Kişin özel bir anlam taşımaya başlaması: Kardeş olduklarını zannederken, aslında beşik kertmesi olduklarını ya da üvey kardeş oldukları öğrenen gençler birbirlerine farklı duygular beslemeye başlarlar.

Araya giren düşünceler: Kadın ve erkek karakterler, âşık oldukları kişileri düşünmekten hasta olurlar, sürekli uyurlar.

Cinsel çekicilik: Erkek kahramanlar, kaderin belirlediği aşklarını, kızlar cinsel bir çekiciliğe de sahip oldukları için fark ederler. Kendileri de çekici olduklarından, hiç tanımadıkları kadınlar ve bazı kadınların babaları da onlara âşık olur. Örneğin İspanya'ya geçen Tahir'i, kralın kızını görür. Onu bir meleğe benzetir. Oğlanı görünce baba da kızına hak verir (Kaya, 1995: 28).

Birlikte olma: İnsanların “rollerini saptamak, şakalaşmak, yakınlık kurmak ve hedeflerini paylaşmak” gibi doğal eğilimleri vardır. Birbirinden uzak mesafelerde, ayrı mekânlarda olan çiftler bu türden kaynaşmaları deneyim edemezler. Bu da beraberinde zina ve ayrılığı getirmektedir. (Fisher, 1995: 287)

Belki, yukarıda sayılan aşkın diğer etkileri ve belki de birlikte olmanın ilişkinin geleceği açısından gerekliliği dolayısıyla halk hikâyelerindeki âşıklar gizli de olsa sürekli buluşurlar. Yüz yüze görüşmek mümkün değil ise sevgililer rüyalarında görüşürler.* Arada uzak mesafeler varsa bezirgânlar aracılığıyla haberleşirler ama birbirleriyle olan temaslarını kesmezler. Örneğin, Zühre, gizlice köşke gelen Tahir'le görüşmektedir. Ama bunu öğrenen askerler köşkü sarar. Bunun üstüne kızlar Tahir'i su geçirmez bir sandığa saklayıp denize salarlar. (Kaya, 1995: 37)

Özgecilik: Özgecilik, halk hikâyelerinin yapısına işlemiştir**. Kahramanlarımız, işlerini, tahtlarını, ailelerini, tüm arkadaşlarını geride bırakarak sevdiklerinin peşinden ya da sevdikleri için giderler. Onun için aç kalır, açıkta yatar, hasta olurlar. Hatta sevdiklerinin yasa dışı taleplerini dahi yaparlar: Örneğin, Mahbub, sevgilisi Yaralı Mahmut'a mağaraya yerleşip geleni geçeni soymayı teklif eder ve çift haramiliğe başlarlar. Sonrasında da onları durdurmaya çalışan padişahın askerleri ile savaşır (Aslan, 1990: 134).

Güçlü duygular: Âşıklar severek mutluluk, haz gibi duygular hissetseler de aralarındaki farklar, gizli buluşmak zorunda olmaları ve sürekli ortaya atılan engeller yüzünden aynı zamanda ayrı kalma, sevilme, başkası için terk edilme korku ve kaygısını da yaşarlar. Yani âşık oldukları için mutluluk, sevgililerine kavuşma kaygısı yüzünden de güvensizlik duyarlar.

Kristalleşme: Bu kategori, sevgilinin kusurlarının farkında olup bunları bir sorun olarak görmeme eğilimi olarak ifade edilebilir. Örneğin Latif Şah, evli olmadığı halde hamile kalan kızı Gatmer Çiçek'i ormana bırakır. Fas şehzadesi üç yıl sonra kızı ve oğlu Hikmet'i bulduğunda kıza âşık olup evlenmek ister. Kız üç kusurunu sayar: Kim olduğu belirsizdir. Kimden olduğu belirsiz bir oğlu vardır. Bir orman kızıdır. Gatmer Çiçek, ayrıca şahzadenin çevresinin göstereceği tepkiyi de söyler: Ayıplama, yazıklanma, yakıştıramama. Şehzadenin tepkisi ise tam bir kristalleşme yaşayan aşığı gibidir: “Seni sevecek ben değil miyim?... El ne derse desin, anam babam ne derse desin... el sözüne yanan değilim...” (Sakaoğlu vd., 1999: 77)

* Ayrı fiziki mekânlarda yaşayan sevgililer gerekirse rüyalarda görüşmektedirler. Yaygın bir motif olan gerçekçi rüya (F1063) için bkz. Alptekin, 2013: 309.

** Birinci bölümde bir uygulanması yapılmış olan İlhan Başgöz'ün yapısı kastedilmektedir: Yeni bir aile kurma çabası / arayış / ayrılma.

Kur Yapma İşaretleri

Romantik aşkın olduğu bir toplumda, bir eş adayı bulup birçok etkinin altındayken ona ilk görüşte âşık olup bir de bunun farkına vardıldıktan sonra yapılacak şey, sevgiliye aşkını sunmak ve ondan karşılık beklemektir. Bu bölümün başlarında, halk hikâyelerinde, sözlü bir icra halinde aşkın ifade edildiği iddia edilmişti. Öyleyse flörtleşme / kur yapma da buna uygun aşamalara sahip olmalıdır.

Kur yapmanın iki evrensel davranışı / geleneği vardır: Yemek ve müzik (Fisher, 1995: 27). Halk hikâyeleri özelinde kur yapma davranışlarının *müzik ve hediyeleşme* olduğu ileri sürülebilir. Müzik hem kadın hem de erkek karakter için bir zorunluluktur; sadece aşkın ifadesi değil farklı karakterlerle girdikleri diyalogların hemen hepsinde tüm duygu ve düşüncelerini bu yolla dile getirirler. Aşkın ticari yanı olan hediyeleşme ise cinsel ilişkinin türüne göre değişebilmektedir (Malinowski, 1992: 245-6). Ama halk hikâyelerinde hediyeler, daha önce söz edildiği gibi, zorunlu hediyeleşme kapsamında değil, daha çok tanıtıcı nesnelere olarak, maddi açıdan da büyük bir önem taşımayan şeyler halinde takdim edilmektedir.

Kur yapmanın, neredeyse evrensel olan diğer işaretleri, sırasıyla şunlardır: *Dikkat çekme* (duruş tarzları, kahkaha vb.); *Tanıma* (göz teması, gülümseme vb.); *Konuşma* (en kritik evre, açık cümleleri, soruları vb.); *Dokunma*: Niyet sinyali (hafif, tesadüfmiş gibi temaslara) ve Amaca ulaşma (açık dokunuşlar); *Bedensel eş zamanlılık* (tempo tutmak) (Fisher, 1995: 16-24).

Halk hikâyelerinde dikkat çekme ve konuşma birleşik kategorilerdir. Çiftler, bir mecliste süzülme, saçlarını açma, kahkaha atma, jest ve mimik gibi bedensel duruş ve tavırların sergilenebileceği ortamlarda genelde yan yana bulunmazlar; mektep sahnesi ile başlayan hikâyeler hariç. Sevgililer çoğunlukla sesleriyle, saz ve türkü söylemedeki ustalıklarının yanı sıra türkülerin sözleri ile birbirlerinin dikkatini çekerler. İkinci aşama *tanıma* da bundan sonra gerçekleşmektedir. Perde arkasından erkek âşıkları dinleyen genç kızlarla tanışma genelde gizlice gerçekleşen bir eylemdir. Örneğin, *Âşık Garip*'te, bu evreler oldukça sıra dışı bir biçimde, araçlar sayesinde gerçekleşir. Kişilerin yüz yüze ya da dolaylı da olsa etkin aktörler olarak süreçte etkisi oldukça sınırlıdır. Örneğin, *Garip* kızın dikkatini doğrudan ona hitap ederek çekmez. Kız etkilenir ama bu içsel bir olaydır, karşı taraf bundan habersizdir. Kızın arzusu babaya yansıtılmıştır. Babanın beğenisi üzerine oğlanla temasa geçilir. Konuşma evresini de bu nedenle kızın babası ve oğlanın annesi yapar. Dokunma evresinin gizli buluşma döneminde gerçekleştiği söylenebilir. Cevlani, *Âşık Garip*'i anlatırken bu durumu açıkça ifade eder: Bu oğlanı kızın baba ve amcası olarak kendileri beğendiye, kızları Şah Senem de beğenecektir (Başgöz, 2012: 460). Kısaca, hikâyelerde karakterler kur yaparken doğrudan birbirlerinin dikkatini çekip tanımak zorunda değillerdir. Pirlere ya da babalar tarafından onlara bu tavırlar yansıtılabilmektedir. Ancak diğer iki aşamada sevgililer etkin aktörlerdir.

Halk hikâyelerinde el ayakların titremesi, ne yapacağını bilememe, dokunabilmek için tesadüf dokunma ortamları yaratma gibi dolaylı ya da giriş niteliğinde davranışlar yoktur. Açık ve tam bir *bedensel eş zamanlılık* vardır. Savaşçı nitelikteki güçlü kadınlar, hem âşık olacakları erkeğe hem de ortak düşmanlarına karşı ama sevgilileriyle oldukça uyumlu bir bedensel güç ve davranış birliği halinde savaşır. Ayrıca kadın karakterler

daha ilk görüşte erkeklere kendilerini sunabilmektedir. En ölçülü bedensel eş zamanlılıkta sevgililer birbirine sarılıp uyumaktadır.

DENEYİM EDİLEN VE ANLATILAN AŞKLAR

Tutkulu bir aşk yaşanırken, ailenin isteğinin dışında gençler, tutkulu bir aşk için mücadele ederler; hayatın sıradanlığından ayıran bir “aciliyet duygusu”, kendini feda etme, gündelik yaşamdan kopma duygu ve tavırları içindedirler (Giddens, 2010: 40). Âşıkların bu ortak duygu haline rağmen aşklarının gerçekleşmesi toplumsal yapıya göre farklılaşmaktadır. Âşıkların ifadelerini belirleyen toplum yapısına göre iki tip aşktan söz edildiği görülür: Modern aşk ve geleneksel aşk. Eşitlikçi toplumlardaki romantik aşk ile aryanlanmış evlilik ve cinsiyetçi bir tabakalaşmanın olduğu geleneksel toplumlardaki romantik aşk arasındaki farkları şöyle tablolaştırabilirim:

Modern aşk	Geleneksel toplumlarda aşk
Eşe ya da partnere yönelik aşk	Sevgili – yabancı kadına aşk
Aşk evliliği	Soy, statü, vb. toplumsal fayda amaçlı evlilik
Çiftin özel yazılmış ortak tarihi	Çiftin üstlendiği aile tarihi
Senaryo / kurgulanmış aşk	Geleneksel kurullarla kurumlaşmış aşk

Potansiyel sevgililerin ilişkileri üç aşamada toplanacak olursa, modern ve geleneksel aşk bakış açısı bağlamında bu süreçlerin nasıl biçimlendiğini şöyle tablolaştırabilirim:

A ş k ı n A ş a m a l a r ı	Modern Aşk	Geleneksel Aşk
Tanışma	Kader, ilk görüşte aşk Kur yapmanın tüm aşamaları	Ayarlanmış tanışmalar İlk görüşte aşk Kur yapmanın ilk aşaması.
Çıkma	Tanışma – çıkma ve cinsel birleşme tek gece aynı saat dilimi içinde de gerçekleşebilir. Eylemsel aşk Kamusal alandan özel alana hızla kayış	Kurumlaşmış çıkma Gizli buluşma Sözel aşk Aşkın gelişmesi beklentisi Kamusal alan
Birleşme	Evlilik, birlikte yaşama, tek gecelik ilişki	Evlilik

Görüldüğü üzere eşitlikçi toplumlarda, modern aşkın özelliklerine uygun olarak hem kadın hem de erkek eşini seçme hakkına sahiptir. Halk hikâyelerinde ise aile, soy, toplumsal tabakalaşma ve cinsiyet ayrımını esas alan *geleneksel aşkın* kurulları işlemekte-

dir. Her ne kadar evliliğin temelinde aşkın olduğu örnekler bulunsun da bu, eşlerin aşk konusunda eşit haklara (aldatma, zina, karşılıklı yükümlülükler vb.) sahip oldukları anlamına gelmemektedir.*

Çalışmanın başında etnografik verilere dayalı kuramların sanatsal kurgunun bir ürünü olan hikâyelere uygulandığı belirtilmişti. Ana gerekçeler ise hep aynı noktada toplanıyordu, hikâyelerin toplumsal gerçekliklerden esinlenmesi ve bunları yansıtmayı. Bunu savunmak üzere Boratav'ın bir saptaması da aktarılmıştı. Ama öğrencisi Başgöz (1952: 337), cinsellik konusunda farklı bir görüş öne sürmektedir. Âşık Talibi Coşkun'un hikâyeleşmemiş gerçek yaşam öyküsünde, Ankara'da, bir hastanenin bahçesinde daha önce tanımadığı bir kadına türkü söylediğini ve kadının da heyecanlanarak onu tutkuyla öptüğünü iddia etmesini, "fantezi" olarak nitelendirir. Çünkü bir kadının kamusal bir alanda böyle bir tepki vermesi imkânsızdır.

Hikâyelerdeki aşkın fantezi mi yoksa gerçeklikle uyumlu sanatsal anlatımlar olup olmadığını anlamak için deneyim edilen aşka da bakılabilir. Ama burada yararlanılacak olan veriler etnografik değil, oldukça istatistikseldir.

Rakamlarla Aşk

Farklı araştırmacılar genelde 1960'larda Türkiye'de çalışmış Stirling'le uyumlu bulgular ileri sürmektedirler: İçeriden evlilik yaygındır. Genç kızlar evlilik öncesi genelde tek bırakılmadığından kur yapma ya da evlilik öncesi cinsel ilişkinin yaşanması güçtür. Gerdek gecesi önemlidir. Aile bir ekonomik işbirliğidir. Cinsellik mahrem bir konudur. Karı koca birbirinin arkadaşı değildir. Kırsal yerleşim yerlerindeki erkekler evlilik dışı ilişkiler için kente gidebilmektedir. Köy gibi küçük, sürekli denetlenen, herkesin her şeyinin bildiği yerleşim yerlerinde evlilik öncesi ya da evlilik dışı ilişki yaşamak zormuş gibi görünmektedir. (Stirling, 1966: 113, 192; Delaney, 2001: 131-176, 216-7; Pierce, 2003: 40; Altuntek, 1993: 69-70).

Günümüze ait istatistikler de benzer bir çerçeve çizmektedir: Evliliği modası geçmiş bir kurum olarak görenlerin oranının en yüksek olduğu Avrupa ülkesi Fransa (%35) iken Türkiye'de bu görüşe katılanların oranı %6'dır.** Bireylerin aile, komşu ve çevreden evlenme oranı %85,9'dur. *Aile onaysız*, kendi seçimi ile evlenmelerin oranı ise şöyledir: *Kaçma* %5,9; *ailenin karşı çıkmasına* rağmen evlenme %0,6; *ailenin bilgisi dışında* evlenme %1,6. Verilerden, evlenirken bireylerin ailelerinin onayını almasının çok önemli olduğu anlaşılmaktadır. Zira eşini kendi seçse de aile onayını alan %31,1; görücü usulünde hem aile hem de kişisel kararlar evlenenler %29,8; ailesinin kararıyla evlenen %30,8 oranındadır. İlginç olan, evli çiftlerin %60'a yakını ayarlanmış evlilik yapsa da ve kendi seçimleriyle evlenenlerin oranı yaklaşık %10 olsa da, evlenenlerin yaklaşık %85'i güzel eşinin kendisine âşık olmasını beklemektedir:(aşk: önemli %55,1, çok önemli %34,0; güzellik: önemli %43,2, çok önemli %8,2).***

Görüldüğü üzere, halk hikâyelerindeki gibi ayarlanmış evliliklerin baskın olduğu

* Bu durum sadece hikâyeler için geçerli değildir. Halk hikâyelerinin sözlü kültürde hâlâ etkili olduğu bir dönemde Ankara'da yapılan bir araştırma, aşk evliliğinin temel alındığına dair güçlü bir kanıt bulunmadığından, aşk evliliği yapmışların bile evlilik rollerinin geleneksel evlilik rollerinden farklı olmadığını saptanmıştır (Fox, 1975: 191).

** Yılmaz Esmer, "Türkiye Değerler Atlası 2012", 3.10.2012, erişim: dünya değerler ATLAS SUNUM 2_10_2012.pdf

*** *Aile Yapısı Araştırması - 2006*, Ankara: TC Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2010.

gerçek yaşamdaki sistemde değişen hiç mi bir şey yok? İstatistikler, aile yapısında farklılaşmalar olduğunu göstermektedir: Son 40-45 yılda (1968-2011) çekirdek aile %15, dağılmış aile %53 oranında artış, çekirdek aile ise %162 oranında azalma göstermiştir. Tek ebeveynli hane oranı %5 civarındadır (bunun %90'ı tek anne ve çocuklar halinde olup bu kadınların yaklaşık %17'si boşanmıştır). Tek kişilik hanelerin (toplam hane halkları içindeki payı %9) 2/3'ünü kadınlar, özellikle de yaşlı kadınlar oluşturmaktadır. Tek kişilik hanelerdeki erkeklerin %54'ü bekârken, kadınların %10'u, erkeklerin ise %21'i boşanmıştır.*

5 yıl ve daha az sürede boşanmanın oranı %40,2'dir. Bunun önemli bir bölümünü, yaklaşık %10 ile ilk yılındaki evlilikler, %5'ini ise bir yıldan az bir sürede evli olanlar oluşturmaktadır.** İlk yıl ve daha azı sürede boşanma oranının yüksekliği ayarlanmış evlenme geleneğinin olduğu toplumlarla, ilk beş yıl içinde boşanma ise dünya istatistikleriyle örtüşmektedir (Fisher, 1995: 99-100).

Sıralanan rakamlarda, gerçek yaşamdaki âşıkların kavuşamayan halk hikayesi âşıklarından biraz daha fazla şansa sahip olduğu, ailelerin kurmak için ön ayak oldukları yapıların az da olsa kırılanaştığı ve son olarak da biraz daha bireyselleşme eğilime sahip yapıların geliştiğinin iması vardır.

Âşık Kuşaklar

Yukarıdaki onca veriyi kısaca şöyle yorumlamaktayım: Kuramsal düzeyde de olsa romantik aşkın olduğu, bireylerin arzusuna rağmen evlilikte aşkın temel alınmadığı, aşk ve evlilik konusunda geleneksel bir bakışın olduğu bir ülkemiz.

Bu çok mu kötü bir şey? Üreme üzerine çalışan araştırmacılar için değil. “Bağlanma”, aşkın “sürekliliği” ve “yeniden üretim” açısından oldukça önemli bir aşamasıdır. Ama ayarlanmış evliliklerde aşk yoksa da ilişkideki bağlılık, *mahremiyet korkusu, güven, yakınlık, kıskançlığın görece yokluğu* göstergeleri aracılığıyla “güvenli” olarak nitelendirilmektedir. Ama romantik aşk yaşayan kişiler, ilişkilerindeki bağlılığı, *mahremiyet korkusu, duygusal iniş ve çıkışlar, kıskançlık, takıntı ve aşırı cinsel cazibe* göstergeleri aracılığıyla “güvensiz” olarak nitelendirmektedirler (Chisholm, 1995: 47-48). Güvenli bağlanmış çiftlerin çocuk sahibi olma oranı da daha yüksektir (Lindholm, 1998a: 24).

Öte yandan, böylesi bir toplum tipinde ne gerçek ne de hikâyelerdeki âşıkların aşklarını sorunsuz yaşama ihtimali vardır. Eş seçiminde bireysel tercihlerin öne çıkmasını olanaklı kılan eşitlikçi bir yapı yakın zamanda kurulacakmış gibi görünmemektedir. Bu iddiayı biraz daha dikkate değer kılmak için yukarıdaki verilerin yanı sıra farklı bir istatistik daha ileri sürülebilir: Bir toplumda kadının statüsünün yüksek olması için güvenlik ve yeniden üretimden çok, geçim etkinliğine katılması gerektiği saptanmıştır (Sanday 1979). Bunu destekler nitelikteki bir çalışmada da tecavüzün olmadığı toplumlarda kadınların yüksek bir statüye sahip olduğu, hem hane içi hem de gündelik yaşam ilişkilerinde kadın ve erkeklerin bütünleştikleri ortaya çıkarılmıştır (Sanday 2001). NKA sonuçlarına göre 2011 yılında, Türkiye’de 15 ve daha yukarı yaşta nüfus içerisinde

* Koç, 2014: s. 29, 44, 48.

** TÜİK, *Evlenme ve Boşanma İstatistiği, 2011*, indiriliş: 03.04.2014, erişim: http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=11&KITAP_ID=18

işgücüne katılma oranı %47,5 olup bu oran erkeklerde %69,2, kadınlarda ise %25,9'dur. Avrupa Birliği üyesi ve aday ülkeler arasında kadınların işgücüne katılma oranının en düşük olduğu ülke ise Türkiye'dir.* Kısaca, karşı cinse duyulan aşkın taraflarından biri ülkemizde oldukça zayıf bir konumdadır. Bu konum sürdürdüğü ya da sertleştiği sürece de aşkların halk hikâyelerindeki ile benzer bir kültürel bağlamda aşklarını deneyim edecekleri söylenebilir.

Başkalaşım

Chisholm (1995: 49, 53), evliliklerin temelinde aşk olsun olmasın, yüzyıllardır hemen her kültürün romantik aşkı yapılandırıp varlığını onaylaması ve aşkın evrensel belirtileri dolayısıyla aşkın bir çeşit hastalık (delilik) olabileceğini iddia eder. Eğer öyleyse, romantik aşkın toplumsal ekoloji ve politik ekonomiye bağlı olarak evrimleşebileceğini, insanların aşka karşı bir çeşit bağışıklık geliştirebileceğini ve yeniden üreme stratejilerinde kullanabileceklerini ileri sürer.

Yukarıda kanıtlanmaya çalışıldığı gibi, halk hikâyelerinde geleneksel tarzdaki romantik aşkın belirtileri, ifade edilme biçimleri, kur yapma yolları, insanlar üzerindeki etkisi ve âşık seçme kuralları, neredeyse olan evrensel niteliklerle oldukça uyumludur ve bunlar hemen hemen kusursuzca anlatılmaktadır. Hatta kurgusal aşk ve gerçek aşk benzer toplumsal koşullarda ortaya çıkmakta ve yaşanmaktadır. Chisholm haklı ise halihazırda bir panzehir olmadığı ya da insanlar bir bağışıklık geliştirmedikleri için aşk en popüler konulardan biri olmaya devam edecektir. Tüm bunlara rağmen yine de halk hikâyeleri dinlenmemekte, okunmamakta ya da farklı yaratımlara esin kaynağı olmamaktadır.** Bunun nedeni, Chisholm'un aşk için iddia ettiği bir evrim sürecinin, halk hikâyesi için de gerekli olmasıyla açıklanabilir mi? Bir yol bulabilmek adına iki izin peşinden gidilecektir. Bunlardan ilki yeni kuşakların karakteristik özellikleri, diğeri ise modern aşkın senaryo temelli oluşudur.

Collins ve Gregor (1995: 88), "bütün kültürlerde, her zaman aşk deneyimi bir olasılıktı ama her bir kuşakta, her bir aşk partneri tarafından yeniden icat edilmek zorundaydı", demektedirler. Aşkı günümüzde deneyim eden ve edecek kuşakların, bir önceki kuşaklarla aynı değerleri biraz farklılaşarak paylaştıklarını istatistiklerle göstermiştik. Ama bu kuşağın başka özellikleri de vardır. Küresel popüler kültür ve teknoloji sayesinde farklı ülkelerde benzer eğilimler gösteren günümüz gençleri Ben ya da Y nesli*** olarak ifade edilmektedir. Bireysel bütünlük, özsaygı ve özgüven yüksekliği, "bireysel ben" in öne çıkarıldığı bu nesilde, birey, kendine iyi gelen şeyi, toplumsal olana uymasa

* "İstatistiklerle Kadın, 2013", TÜİK Haber Bülteni, S. 16056, 5 Mart, 2014.

** Halk hikâyeciliğinin anlatım ortamı bulamayışında kentleşmenin olumsuz etkileri, radyo ve televizyon yayınları, usta – çırak ilişkisindeki kopuşlar gibi gerekçelerin saptandığı farklı çalışmaların yer aldığı *Somut Olmayan Kültürel Miras – Yaşayan Âşık Sanatı* (Kasım 2007) Sempozyumunda sunulmuş bildiriler, özellikle de Metin Ekici (Âşıklık Geleneğinin Güncel Sorunları), Nebi Özdemir (Âşıklık Geleneği ve Medya) ve Dilaver Düzgün'ün (Âşık Kahvehanesinin Fonksiyonlarındaki Gelişim ve Değişimin Geleneğe Etkileri) bildirileri için bkz. erişim: thbmer.gazi.edu.tr/posts/download?id=35736. Halk hikâye ve masallarının yeni edebiyat ve çağdaş gösteri sanatlarındaki kullanım örnekleri ve bunların üretim tarihleri için bkz. S. Sakaoglu ve Z. Karadavut (2011). *Halk Masalları*. Ed. A. B. Alptekin ve Ç. Kara, Eskişehir: AÜ AÖF Yayınları, s. 109-114.

*** Amerika Birleşik Devletlerinde, tarihsel, sosyal, kültürel teknolojik değişimlere bağlı olarak gelişen nesil karakterleri tanımlamalarından birdir. (Twenge, 2009: 15, 18, 21)

da yapma eğilimi göstermektedir. Bağlantılı olarak da bu kuşağın cinsel davranışlarının da modern ve fiziksel aşk temelli, kendine özgü bir karakteristiği vardır.* Modern dünyanın “ilişki” dediği aşk içinde olma hali, düşünümsel olarak değiştirilip dönüştürülmüş bir aşk algılamasıdır. Halk hikâyelerindeki gibi nihai hedefin evlilik olmadığı “ilişki”de esas olan (kadınlar açısından) şey bir erkek bulmak değil, kendini eşit, tatmin edici, doyum sağlayıcı bir aşk içinde bulmaktır (Giddens, 2010: 58).

Keşfetme hezeyanı içindeki bu kuşağın aşklarını deneyimledikleri ortam kurumsallaşmış ve ticarileşmiştir. Amerika’da şehvet finansal ve kültürel sermaye ile yakından ilişkilidir (Khandelwal, 2009: 592-3). Bir tek evlenme ve romantik ilişkilerle ilgili değildir, boşanmanın da bir endüstrisi vardır (Fisher, 1995: 288-9). Çünkü Batı’da, aşk çok görünür bir biçimde yaşanmaktadır. İnsanlar, kendilerine uyarlayabilecekleri senaryolaştırılmış aşk hikâyeleriyle çevrilidirler. Bunlar popüler kültürden bireysel beklentilere, beklentilerden deneyimlere, deneyimlerden yansıtmaya ve sonra da aşk anlatılarına kolaylıkla geçerler (Collins ve Gregor, 1995: 88). Bu nedenle modern dünyadaki aşklar, senaryolaştırılmadan ayrı düşünülemez (Gell, 2011).

Yukarıda sunulan ipuçlarından ilki, aşk; yüzyıllardır aynı şekilde belirtiler gösterip tarif edilse de âşıkların birbirlerinden beklentileri ve aşkı kavrayışlarının farklılaştığını hatırlatmaktadır. Hikâye tasnif edilirken belki de âşık ve maşukasının karakteri tekrar gözden geçirilmeliydi. Ailelerinin sözüne baş eğen, onların sistemine mutlulukla katılan, öyle değilmiş gibi görünse de ailenin onay verdiği kişilerle evlenmek zorunda olan karakterler, yeni nesil için pek çekici ve gerçekçi değilmiş gibi görünmektedir.

İkinci ipucu ise anlatının sözlü ya da yazılı kültüründe yaşadığı toplumdaki değişimler konusunda bir fikir vermektedir. Halk hikâyeciliğinin canlı ve güçlü dönemlerinde, kuşaklararası boşluğun bu kadar belirgin hissedilmediği zamanlarda olasılıkla hikâyeler dinleyicilerin rol model aldıkları birer aşk senaryosuydu. Ama günümüzde nesiller kendi aşklarının senaryoları için böylesi metinlerden değil, kuşaklarının değerleriyle uyumlu karakterleri işleyen çeşitli kaynaklardan (medya, sinema, internet vb.) yararlanmaktadırlar. Belki de bu iki değişim ve beklenti halk hikâyelerinin artık dinlenmemesi, okunmaması ya da farklı sanatsal yaratımlara kaynaklık edememesinin nedenleri arasındadır.

Âşık Garip ve Bezirgân Kızı’na dönersek... Yeni nesil açısından bu hikâye olasılıkla hiç yazılamayacaktı. Bir genç kız kendi gözleriyle görmediği, hiç çıkmadığı, içgüveysi gelecek biriyle çok yakışıklığı olmadığı sürece olasılıkla evlenmezdi. Evlilik teklifini kabul etse bile yaz aşkı, sanal aşk, okul aşkı gibi farklı boyutlarda kısa süreli ilişkiler yaşama eğilimindeki gençler açısından, kısa bir süre yüzünü görmüşseler de hiç tanımadıkları birini yedi yıllık sadakat dolu bir ayrılıkla beklenmesi istemek ise pek akıl ve kalp kârı olmasa gerek.

Belki de okuyucu ile hikâyedeki kahramanların beklenti ve karakterlerindeki bu farklar ve boşluklar yüzünden artık halk hikâyeleri ile bir özdeşim kurulamamakta, beğeni geliştirilememektedir. Ama yeni nesil okuyucuların beklentileri yukarıda sunulan istatistiklerle bir arada okunduğunda, en azından kâğıt üzerinde, sadece sözlü kültürle değil yaşadıkları gerçek dünyayla da çelişir gibi görünmektedir. Eğer öyleyse halk

* Kuşağın Amerika Birleşik Devletlerindeki cinsellikle eğilimlerinin kuşaklararası karşılaştırmalar halinde daha ayrıntılı görmek için bkz. Twenge, 2009: 223-224, 227.

hikâyelerindeki aşkın anlatımı değil de okuyucuların karakterlerden beklentileri fantezi unsurlarıyla doludur.

KAYNAKÇA

- Aberle, F. D., U. Bronfenbrenner, E. H. Hess, B. R. Miller, D. M. Schneider ve J. N. Spuhler (1979). "Incest Taboo and The Mating Patterns of Animals", *Issues in Cultural Anthropology – Selected Readings* içinde, ed. D. W. McCurdy ve J. P. Spradley, Boston: Little, Brown and Company, s. 111-122.
- Alptekin, Ali Berat (2013). *Halk Hikayelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ.
- Alptekin, Ali Berat ve Saim Sakaoğlu (2008). *Türk Saz Şiiri Antolojisi (14-21. Yüzyıllar)*. Ankara: Akçağ.
- Altuntek, N. Serpil (1993). *Van Yöresinde Akraba Evliliği*. Ankara: KB.
- Altuntek, N. Serpil (2001). "Türkiye Üzerine Yapılmış Evlilik ve Akrabalık Araştırmalarının Bir Değerlendirmesi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 2, s. 17-28, erişim: file:///C:/Users/MacBook%20Pro/Downloads/460-620-1-SM.pdf
- Arat, Reşid Rahmeti (1987). *Doğu Türkçesi Metinleri*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Artun, Erman (2011). "Çukurova Âşıklık Geleneğinde Kadın Âşıklar", *Kadın Âşıklar Şöleni 27-28-29 Mayıs*, erişim: http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_kadin_asiklar.pdf
- Aslan, Ensar (1975). *Çıldırli Âşık Şenlik*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Aslan, Ensar (1990). *Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerine Bir İnceleme*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları.
- Başgöz, İlhan (1952). "Turkish Folk Stories about the Lives of Minstrels", *The Journal of American Folklore*, Vol. 65, No. 258 (Oct. – Dec.), pp. 331-339, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/536036>.
- Başgöz, İlhan (1986). "Hikaye Anlatan Âşık ve Dinleyici", *Folklor Yazıları* içinde, İstanbul: Adam Yayınları, s. 49-137.
- Başgöz, İlhan (2012). *Türküli Aşk Hikâyeleri – Bir Gösterim Olarak*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Beals, Alan (2004). *Orada Bir Köy, Gopalpur – Hindistan*. Çev. Z. Sarıhancıoğlu, İstanbul: Epsilon.
- Bock, Philip K. (1967). "Love Magic, Menstrual Taboos, and The Facts of Geography", *American Anthropologist*, Vol. 69, s. 213-217, erişim: aa.1967.69.2.02a00100
- Boratav, Pertev Naili (1984). *Köroğlu Destanı*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Boratav, Pertev Naili (2002). *Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği*. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Bourdieu, Pierre (2009). *Bekarlar Balosu*. Çev. Çağrı Eroğlu, Ankara: Dost Kitabevi.
- Butler, Judith (2007). *Taklit ve 'Toplumsal Cinsiyet'e Karşı Durma*. Çev. Osman Akinhay, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Butler, Judith (2008). *Cinsiyet Belası*. Çev. Başak Ertür, İstanbul: Metis.
- Chisholm, J. S. (1995). "Love's Contingencies: The Developmental Socioecology of Romantic Passion", *Romantic Passion: A Universal Experience?* içinde, ed. W. Jankowiak, New York: Columbia Uni. Press, s. 42-56.

- Collins, J. Ve Thomas Gregor (1995). “Boundaries of Love”, *Romantic Passion: A Universal Experience?* içinde, ed. W. Jankowiak, New York: Columbia Uni. Press, s. 72-92.
- Çavlin, Alanur (2014). “6. Bölüm: Türkiye’de Boşanma”, *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler, Öneriler* içinde, s. 196-207, taya2013TRK-aile yapısı.pdf
- Delaney, Carol (2001). *Tohum ve Toprak*. Çev. S. Somuncuoğlu ve A. Bora, İstanbul: İletişim.
- Delice, Sekan (2012). “ ‘Zen-dostlar Çoğalıp Mahbûblar Azaldı’: Osmanlı’da Toplumsal Cinsiyet, Cinsellik ve Tarihyazımı”, *Cinsellik Muamması* içinde, haz. C. Çakırlar ve S. Delice, İstanbul: Metis, s. 329-363.
- de Munck Victor C. ve Andrey Korotayev (1999), “Sexual Equality and Romantic Love: A Reanalysis of Rosenblatt’s Study on the Function of Romantic Love”, *Cross-Cultural Research*, Vol. 33: 265, DOI: 10.1177/106939719903300303
- de Munck, Victor C., Andrey Korotayev, Janina de Munck and Darya Khaltourina (2011). *Cross-Cultural Analysis of Models of Romantic Love Among U.S. Residents, Russians and Lithuanians*, *Cross-Cultural Research* published online 1 February 2011, DOI: 10.1177/1069397110393313, erişim: <http://ccr.sagepub.com/content/early/2011/01/15/1069397110393313>
- Eberhard, Wolfram (2002). *Güneydoğu Anadolu’dan Âşık Hikâyeleri*. Çev. M. Kocaoğlu van der Hoeven. Ankara: TDK.
- Erdem, Tuna (2012). “Hizadan Çıkmaya, Yoldan Sapmaya ve Çıkıntı Olmaya Dair: Kimlik Değil, Cinsellik! Tektip Cinsellik Değil, Cinsel Çeşitlilik!”, *Cinsellik Muamması* içinde, haz. C. Çakırlar ve S. Delice, İstanbul: Metis, s. 37-72.
- Ertaş, Muharrem [t.y.] *Arzu ile Kamber CD 1*. Derl. Sabri Uysal, Yapım: KTB Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü.
- Ferraro, Gary ve Susan Andreatta (2010). *Cultural Anthropology – An Applied Perspective*. Belmont: Wadsworth.
- Fisher, Helen E. (1995). *Cinsel Aşkın Anatomisi*. Çev. M. Gaspıralı, İstanbul: Cep Kitapları.
- Fisher, Helen E. Human (1998). “Lust, Attraction, and Attachment İn mammalian Reproduction”, *Human Nature*, Vol.9, No.1, 23-52.
- Fox, Greer Litton (1975). “Love Match and Arranged Marriage in a Modernizing Nation: Mate Selection in Ankara, Turkey”, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 37, No. 1 (Feb.), s. 180-193, erişim: <http://www.jstor.org/stable/351042>
- Gell, Alfred (2011). “On Love”, *Anthropology of This Century*, Issue 2, October, London, erişim: <http://aotepress.com/articles/love/>
- Giddens, Anthony (2010). *Mahremiyetin Dönüşümü*. Çev. İdris Şahin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gopnik, Adam (2014). “A Point of View: Sex and the French”, 17 January 2014, <http://www.bbc.com/news/magazine-25756961>
- Grosz, Elizabeth (2011). “Deneysel Arzu: Queer Öznelliğini Yeniden Düşünmek”, çev. Erkal Ünal, *Cogito*, S. 65-66, s. 7-36.
- Günay, Umay (1986). *Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: AKM.
- Inan, Abdülkadir (1987). “Türk Dügünlerinde Exogamie İzleri”, *Makaleler ve İncelemeler* içinde, Ankara: TTK, s. 341-349.

- Jankowiak, William R. ve Edward F. Fischer (1992). "A Cross-Cultural Perspective on Romantic Love", *Ethnology*, Vol. 31, No. 2 (Apr.), s. 149-155, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/3773618>.
- Kaya, Doğan (1995). "Tahir ile Zühre Hikâyesi", *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1993*, erişim: http://dogankaya.com/fotograf/tahir_ile_zuhre_halk_hikayesi.pdf.
- Kaya, Doğan ve M. Sabri Koz (2000). *Halk Hikâyeleri I*. İstanbul: Kitabevi.
- Kemal, Yaşar (2002). *Sarı Defterdekiler*. İstanbul: İş Bankası.
- Khandelwal, Meena (2009). "Arranging Love: Interrogating the Vantage Point in Cross-Border Feminism", *Signs*, Vol. 34, No. 3 (Spring), pp. 583-609, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/10.1086/593341>.
- Koç, İsmet (2014). "1. Bölüm: Türkiye'de Aile Yapısının Değişimi: 1968-2011", *Türkiye Aile Yapısı Araştırması Tespitler, Öneriler* içinde, s.-22-59, [taya2013TRK-aile yapısı.pdf](http://www.turkyaileyapisi.org.tr/2013/04/2013-TRK-aile-yapisi.pdf)
- Kokonenko Moyle, Natalie (1990). *The Turkish Minstrel Tale Tradition*. New York: Garland Publishing.
- Korgunal, Muharrem Zeki (1971). *Elif ile Yaralı Mahmut*. İstanbul: A. Bozkurt ve Ort. Matbaası.
- Lévi-Strauss, Claude (1994). *Hüzünlü Dönenceler*. Çev. Ömer Bozkurt, İstanbul: YKY.
- Lindholm, Charles (1998a). "The Future of Love", *Romantic Love and Sexual Behavior* içinde, ed. Victor C. de Munck, Westport: Greenwood Publishing, s. 17-32.
- Lindholm, Charles (1998b). "Love and Structure", *Theory Culture Society*, 15 (3-4), s. 243-263, DOI: 10.1177/0263276498015003011, erişim: <http://tcs.sagepub.com/content/15/3/243>
- Lindholm, Charles (2006). "Romantic Love and Anthropology", *Etnofoor*, Vol. 19, No. 1, s. 5-21, erişim: <http://www.jstor.org/stable/25758107>
- Oğuz, Öcal (2008). *Halk Hikâyeleri*. Ankara: TC KTB, erişim: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10802,ti5pdf.pdf?0>
- Olçay, Selahattin, A. Bican Ercilasun ve Ensar Aslan (1998). *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*. Ankara: TDK.
- Öztürk, İsa (2006). *Kerem ile Ash*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pierce, Joe E. (2003). *Bir Türk Köyünde Yaşam*. Çev. Z. Sarıhancıoğlu, İstanbul: Epsilon.
- Propp, Vladimir (2008). *Masalın Biçimbilimi*. Çev. M. Rifat ve S. Rifat, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sakaoğlu, S., A. B. Alptekin, Y. Sakaoğlu, E. Şimşek (1997). *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikayeleri I*. Ankara: AKM.
- Sakaoğlu, S., A. B. Alptekin, E. Şimşek (1999). *Meddah Behçet Mahir'in Bütün Hikayeleri II*. Ankara: AKM.
- Sanday, Peggy R. (1979). "Female Status in the Public Domain", *Issues in Cultural Anthropology – Selected Readings* içinde, ed. D. W. McCurdy ve J. P. Spradley, Boston: Little, Brown and Company, s. 175-189.
- Sanday, Peggy R. (2001). "Rape and Sexual Coercion", *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, ed. Neil J. Smelser and Paul B. Baltes, s. 12747-12751, erişim: <http://www.sciencedirect.com/science/referenceworks/9780080430768#ancpt0490> ve http://www.upf.edu/estiu/_pdf/1363_info.pdf

- Shirley, Robert W. ve A. Kimball Romney (1962). "Love Magic and Socialization Anxiety: A Cross-Cultural Study", *American Anthropologist*, Vol. 64, s. 1028-1031, erişim: aa.1962.64.5.02a00100
- Spies, Otto (1941). *Türk Halk Kitapları*. Çev. Behçet Gönül, İstanbul: İstanbul Eminönü Halkevi.
- Stirling, Paul (1966). *Turkish Village*. New York: John Wiley & Sons Inc..
- Türkmen, Fikret, M. Mete Taşlıova ve Nail Tan (2008). *Âşık Şeref Taşlıova'dan Derlenen Halk Hikâyeleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Twenge, Jena M. 2009. "Ben" Nesli. Çev. Esra Öztürk, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- White, Leslie A. (1979). "The Definition and Prohibition of Incest", *Issues in Cultural Anthropology – Selected Readings* içinde, ed. D. W. McCurdy ve J. P. Spradley, Boston: Little, Brown and Company, s. 95-111.
- Yalman, Ali Rıza (1977). *Cenupta Türkmen Oymakları II*. Ankara: KB.
- Yılmaz, Timur (2011). *Âşıklardan Halk Hikâyeleri I*. Ankara: TC KTB Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü. Erişim: www.unesco.org/new/fileadmin/.../pdf/.../halk_hikayeleri_cilt_1_son.pdf
- Ze'evi, Dror (2008). *Müslüman Osmanlı Toplumunda Arzu ve Aşk - 1500-1900*. Çev. F. Aytuna, İstanbul: Kitap Yayınevi.

HALK HİKÂYELERİNDEKİ AŞKIN ANTROPOLOJİK BETİMLEMESİ

Özet

Bu çalışmada âşık tarzı halk hikâyelerindeki kadınla erkeğin birbirlerine duydukları aşkı konu edilmektedir. Çalışmanın amacı ise halk hikâyelerinin anlattığı aşkı betimlemektir. Bu amaçla ağırlıklı olarak antropologlar tarafından etnografik verilere dayalı olarak geliştirilmiş aşk üzerine kuram ve modellerden yararlanılmaktadır. Çalışma üç bölüm halinde düzenlenmiştir. İlk bölümde, bir halk hikâyesi İlhan Başgöz'ün yapısalcı modeline göre çözümlenmektedir. İkinci bölüm, doğrudan çalışmanın amacıyla ilgilidir. Aşk betimlemesi altı başlık altında yapılmaktadır: Öncelikle romantik aşkın göstergeleri aranmakta, ardından aşkın gösterilme yolları belirlenmekte, daha sonra bir kişinin aynı anda kaç kişiye birden âşık olunabileceği tartışılmakta, bir sevgili seçmeyi belirleyen etmenler sıralanmakta, âşık olmanın belirtileri ortaya konmakta ve son olarak kur yapma işaretleri açıklanmaktadır. Çözümlemeler yapılırken farklı halk hikâyelerinden ve onların varyantlarından örnekler verilmektedir. Çalışma sonunda elde edilen bulgulardan bazıları şöyledir: Halk hikâyeleri, geleneksel romantik aşkı, neredeyse evrensel özelliklerle uyumlu bir biçimde ve oldukça kusursuz anlatmaktadır. Aşk, sadece sözel ifade edilmemekte, fiziksel olarak da yaşanmaktadır. Sevgililer, hikâyenin baş kısmında genellikle aileler tarafından onaylanmıştır. Kültürel aşk haritası, ekonomi ve engeller, sevgili seçimindeki öncelikli belirleyicilerdir. En yaygın kur yapma işaretleri müzik ve hediyedir. Aşkın sevgililer üzerindeki en belirgin etkileri; âşık olunan kişinin özel bir anlam kazanması, araya giren düşünceler, cinsel çekicilik ve birlikte olma arzusudur.

Anahtar Kelimeler: Âşık Tarzı Halk Hikâyeleri, Aşk Etnografisi, Romantik Aşk.

ANTHROPOLOGICAL DESCRIPTION OF LOVE INTO MINSTREL TALES

Abstract

The subject of this study is love between man and women who in minstrel folk tales. Aim of the study is described the love narrated by minstrel tales. For this purpose, theories and models on love which based on ethnographic data and mainly developed by anthropologists, are utilized. The study is organized into three sections. In first section, a minstrel tale is analyzed by structural model developed by İlhan Başgöz. Second section is directly related to aim of the study. The love is described under six topics: First, indicators of romantic love are searched; after, the ways of represent of love are determined; then it is discussed that someone can be in love with how many person in same time; the effects determining the selection of a lover are listed; symptoms of being in love are revealed; and finally sings of courtship are explained. During the analysis is given examples from different minstrel tales and their variations. Some of the findings obtained at the end of the study are as follows: In minstrel tales are narrated traditional romantic love as coherent with almost universal features and in a quite perfect style. Love in minstrel tale is represented not only verbally but also experienced physically. The lover are generally approved by families at the beginning of the tales. Cultural love maps, economy and obstacles are primarily decisive in selection of lover. The most common courtship sings are music and present. The most significant symptoms of love on lover are given a special meaning to person with fell in love; intrusive thoughts, sexual attractiveness, and the desire to be together.

Keywords: Minstrel Folk Tales, Ethnography Of Love, Romantic Love.